

Literatuur ter herstel en glorie van de natie

*Een analyse van de ontwikkeling van het genootschap, het ledenbestand
en thema's als huiselijkheid, vaderlandsliefde en lokale trots in de
beginjaren van Diversa sed Una (1816-1831)*

Masterscriptie Mirjam Vriend

Begeleider: dr. A. van Veen

Masterscriptie Geschiedenis

Naam: Mirjam Vriend

Scriptiebegeleider: dr. A. van Veen

Datum: 15 maart 2020

Aantal woorden: 14847

Bronvermelding voorblad: J. Schoenmakers en J.C.

Schotel, *Stadsgezicht in Dordrecht. Olieverf op paneel.*

1819-1821. 50x64 cm. Collectie Rijksmuseum.

Objectnummer: SK-A-1129.

Bronvermelding gedicht: NL-DdtRAD, Diversa Sed

Una, 99, inv.nr. 132 jaarverslag (1829) pagina 10.

Radboud Universiteit

Ja, wie leven wil voor 't harte
Leere ook leven voor den geest!
Hier bant weetlust zorg en smarte, -
Hier noodt ons de kunst te feest!
't Uur brak aan, 't is meer dan tijd,
Dat we ons weêr om 't outer scharen,
Hier aan 't ware en schoon gewijd!
Komt, o priesters van deez 'tempel!
De eenheid druk'k haar gulden stempel
Weer op d'eedlen broerderband,
Die verscheidenheid ompant!

Inhoudsopgave

Inleiding	6
<i>Genootschappen politiek inactief of juist emanciperend?</i>	7
<i>Cultuurnationalisme, huiselijkheid en de ‘school of democracy’ these</i>	9
<i>Methode en bronnen</i>	13
Hoofdstuk 1: <i>Diversa sed Una: Een turbulent begin, een roerig ‘einde’</i>	15
<i>Streven naar eenheid: Motieven voor oprichting</i>	18
<i>Strengere regels: Aanwezigheidsplicht, boetes, algemene bepalingen en vergaderingen</i>	21
<i>Het genootschap komt tot bloei: Een bibliotheek en een nieuw lokaal</i>	23
<i>Een turbulent begin, een roerig einde en ertussenin...?</i>	25
<i>Conclusie</i>	27
Hoofdstuk 2: <i>Diversa sed Una: Een divers ledenbestand?</i>	29
<i>Het ledenbestand in theorie: toelatingseisen en ballotage</i>	29
<i>Het ledenbestand in de praktijk: Echte diversiteit?</i>	33
<i>Methode</i>	33
<i>Toepassing</i>	34
<i>Sociale stratificatie in het ledenbestand van Diversa sed Una</i>	35
<i>De directeuren van Diversa sed Una</i>	38
<i>Conclusie</i>	41
Hoofdstuk 3: <i>literatuur ter herstel en glorie van de natie: Een analyse van de leesvergaderingen en jaarverslagen</i>	42
<i>Het analytisch kader</i>	42
<i>Diverse onderwerpen, verspreiden van kennis als doel</i>	44
<i>Veel voorkomende sprekers en de verschillen tussen leesverslagen en jaarvergaderingen</i>	49
<i>Conclusie</i>	51
Bibliografie	55

Secundaire literatuur	55
Websites	57
Krantenartikel.....	58
Archiefmateriaal.....	59
<i>Archief 99: Het Letterkundig Genootschap 'Diversa Sed Una'</i>	59
<i>Archief 4: Stadsarchieven: de tijd van de Bataafse Republiek, 1795 - 1813</i>	60
<i>Archief 256: Archief Burgerlijke Stand en Bevolking van Dordrecht</i>	60
<i>Archief 206: Tekengenootschap 'Pictura'</i>	60
Archiefmateriaal voor aanvullend onderzoek (conclusie)	60
Afbeeldingen	61

Inleiding

De vroege negentiende eeuw heeft lang bekend gestaan als de tijd van een ‘slapend’ Nederland. Een land dat alleen maar afwachtte, niets deed en alle internationale prestige had verloren. Ofwel, een land dat werd verteerd door de jan saliegeest. Bovendien had Nederland een turbulente periode achter de rug met de Napoleontische oorlogen en de stichting van een koninkrijk in 1815. Aan het begin van de negentiende eeuw brak er een rustigere periode aan. Er kwamen verschillende opvattingen op over hoe het land er weer bovenop geholpen kon worden en wat de rol van burgers hierin zou kunnen zijn.

De passiviteit van de vroege negentiende eeuw kwam vrij plotseling gezien de politiek turbulente periode die eraan vooraf was gegaan. Eind achttiende eeuw waren de patriotten en de orangisten immers zeer politiek actief in het publieke debat en er bestond een veelvoud aan gezelschappen. Aan deze cultuur van strijd en tegenstellingen kwam rond 1800 een abrupt einde. Met name hoogleraar Nederlandse geschiedenis Remieg Aerts laat overtuigend zien dat er een cultuur ontstond waarin eenheid werd bevorderd en de oude tegenstellingen werden toegedekt. Zeker tot 1840 zou deze cultuur de Nederlandse samenleving hebben beheerst. Er brak een periode aan van politieke en maatschappelijke bedaardheid. De oude regentenelite was tijdens de twisten in de achttiende eeuw onder druk komen te staan en in het begin van de negentiende eeuw trad er een voorzichtig herstel op van deze elite. Tegelijkertijd nam de cultuur van politieke organisatie en protestbewegingen af, die in de achttiende eeuw zo belangrijk geweest waren.¹

Hoogleraren economische en sociale geschiedenis Maarten Prak en Jan Luiten van Zanden stellen dat die plotselinge politieke onthouding zeer opmerkelijk is, omdat er in de zeventiende en twintigste eeuw sprake was van een brede burgerparticipatie- en organisatie doordat er veel mensen lid waren van gilden en schutterijen of van andere verenigingen en partijen die betrokken waren bij het bestuur. Historici hebben die afname van politieke participatie in de negentiende eeuw nooit goed weten te verklaren, maar verwijzen als mogelijke verklaring naar het begin van de negentiende eeuw.² Willem I keerde in 1813 terug naar Nederland. Hij wilde de noordelijke en zuidelijke gebieden aaneensmeden tot een

¹ R. Aerts, ‘Een staat in verbouwing. Van republiek naar constitutioneel koninkrijk 1780-1848’ in: R. Aerts e.a. *Land van kleine gebaren. Een politieke geschiedenis van Nederland 1780-2012* (Amsterdam 2012) 15-194, aldaar 39-69; A. Lubbers. *Een republiek in het klein. Noord-Nederlandse leesgezelschappen en hun lectuurkeuze in het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden 1815-1830* (Amsterdam 2014) 30-35; N.C.F. van Sas, *De metamorfose van Nederland. Van oude orde naar moderniteit, 1750-1900* (Amsterdam 2004) 57, 73-96.

² M. Prak en J.L. van Zanden, *Nederland en het poldermodel. Sociaal-economische geschiedenis van Nederland, 1000-2000* (Amsterdam 2013) 196.

harmonieus geheel en probeerde daarom een gemeenschap te creëren waarin iedereen het gevoel had tot dezelfde natie te behoren. Een dergelijke gemeenschap wordt ook wel een *Imagined Community* genoemd; de gecreëerde gemeenschap bestaat immers alleen in de hoofden van de mensen.³ Het doel was om een nationale identiteit te creëren met een gedeeld roemrijk verleden, een gedeelde taal en cultuur en een nationaal karakter. Deze nationale identiteit kwam met name naar voren in Nederlandstalige literatuur, geschreven door Nederlandse auteurs, en het propageren van de Nederlandse moedertaal in het onderwijs.⁴

De hervorming van het staatsbestel onder Willem I ging gepaard met revolutiemoeheid, pragmatisme en monarchale gezindheid, wat volgens Aerts, emeritus-hoogleraar Niek van Sas en historicus Arnold Lubbers bijgedragen kan hebben aan de afname van politieke activiteit. Vaderlandsliefde, deugdzaamheid en cultuurverspreiding zouden hiervoor in de plaats komen. Er was dus sprake van een gedepolitiseerde cultuur waarin huiselijkheid centraal stond.⁵ Een andere verklaring voor de passiviteit richt zich juist op het repressieve karakter van de Nederlandse politiek. Deze theorie wordt met name door historicus Mark Rutjes aangehangen. De theorie stelt dat de abrupte afname niet te wijten was aan de burgers zelf die behoefte hadden aan toenadering, maar juist aan de steeds machtiger wordende staat die uitingen van onvrede en politieke activiteit kon onderdrukken.⁶

Genootschappen politiek inactief of juist emanciperend?

In de 19^e eeuw bestonden er veel genootschappen en in die genootschappen kan mogelijk een verklaring worden gevonden voor de politieke en maatschappelijke bedaardheid in de negentiende eeuw. Over de aard van genootschappen bestaat in de historiografie echter een uitgebreid debat dat uiteenvalt in twee vragen. De eerste vraag is of de genootschappen politieke activiteit bevorderden of juist ontmoedigden. Het tweede vraagstuk dat centraal staat is of de genootschappen emancipatie van maatschappelijke groepen bevorderden of juist bijdroegen aan het uitsluiten van groepen.

³ Aerts, 'Een staat in verbouwing', 39-72; Lubbers, *Een republiek in het klein*, 30-35; Van Sas, *De metamorfose van Nederland*, 73-96.

⁴ Gijsbert Rutten en Ton van Kalmthout, 'Introduction. Cultural nationalism and the rise of Dutch studies' in: Rick Honigs, Gijsbert Rutten en Ton van Kalmthout eds., *Language, literature and the construction of a Dutch national identity (1780-1830)* 9-25, aldaar 9-20.

⁵ Aerts, 'Een staat in verbouwing', 39-72; Lubbers, *Een republiek in het klein*, 30-35; Van Sas, *De metamorfose van Nederland*, 73-96.

⁶ M. Rutjes, 'Onderdrukt onbehagen. Het ontstaan van de repressieve staat in Nederland' in: P. van Dam, B. Mellink en J. Turpijn eds., *Onbehagen in de polder: Nederland in conflict sinds 1795* (Amsterdam 2014) 23-41, aldaar 24-25.

Aerts is een voorstander van de theorie die stelt dat genootschappen politieke activiteit ontmoedigen. Genootschappen creëerden eenheid door historisch-culturele waarden als huiselijkheid, eenvoud en vaderlandsliefde te benadrukken. Bovendien hadden deze genootschappen het idee dat de negentiende eeuw in verval was en werd er met smart teruggekeken op de zeventiende eeuw als glorieus tijd van de Nederlanden. Aangezien burgers zich afkeerden van politiek engagement en publiekelijk optreden, moest het leven zich voornamelijk afspelen in de private sfeer van halfgesloten kringen van lokaal of landelijk georganiseerde gezelschappen.⁷

Emeritus hoogleraar taal- en literatuurwetenschappen Joost Kloek en hoogleraar cultuurgeschiedenis Wijnand Mijnhardt stellen daarentegen dat genootschappen bijdroegen aan het opstellen van een Verlichte hervormingsagenda in de achttiende eeuw en dat ze deze ideeën ook konden verspreiden. Dit burgerschapsideaal was gericht op moraliteit en maatschappelijke betrokkenheid.⁸ De *civil society* speelde dus een belangrijke rol in de verspreiding van deze idealen. Emeritus-hoogleraar Niek van Sas uit echter scherpe kritiek op hun these dat de politieke twisten tussen de orangisten en patriotten tussen 1780 en 1787 en de Bataafse Revolutie van 1795 de ontwikkeling van deze idealen verstoort.⁹ Hij stelt namelijk dat de politiek tijdens deze twisten en de culturele vorming elkaar niet hoeven uit te sluiten. Sterker nog, er bestaat een sterke samenhang tussen politiek en cultuur en de politieke twisten en de Bataafse Revolutie zijn een direct uitvloeisel van de Verlichte idealen in de achttiende eeuw. Bovendien zou het Verlichte ideaal van moreel burgerschap en deugdzaamheid op een bepaalde manier toch als politiek kunnen worden omschreven. Van Sas duidt deze verwevenheid tussen politiek en cultuur aan met het begrip *politics of culture*.¹⁰

Jan Lenders, gespecialiseerd in historische pedagogische ontwikkelingen, laat zien dat de burgerlijke identiteit in genootschappen bestond uit 'cultureel geëmancipeerde burgers' die grote kennis hadden van de Verlichte idealen. Deze burgers zetten zich af tegen de levensstijl

⁷ Remieg Aerts, *De Letterheren. Liberale cultuur in de negentiende eeuw: het tijdschrift De Gids* (Amsterdam 1997) 33-40.

⁸ Deze genootschappen waren volgens Kloek en Mijnhardt apolitek en gericht op de Verlichte hervormingsagenda. Kruithof sluit zich aan bij het principe dat Verlichte idealen zeer belangrijk waren, maar benadrukt dat de hervormingsagenda ook een politieke kant had. Idealen van goed burgerschap en moraliteit speelden namelijk een belangrijke rol in het beschavingsoffensief dat vooral de 'Maatschappij tot nu van 't Algemeen' probeerde te verspreiden. Volksopvoeding, verheffing en armenzorg stonden hierbij centraal. Bovendien had dit gezelschap een patriotse oorsprong. Bernard Kruithof, 'De Deugdzaam natie. Het burgerlijke beschavingsoffensief van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen tussen 1784 en 1860' in: Bernard Kruithof, Jan Noordman en Piet de Rooy eds., *Geschiedenis van opvoeding en onderwijs. Inleiding; bronnen; onderzoek* (Nijmegen 1983) 371-285, aldaar 370-374.

⁹ J.J. Kloek en W.W. Mijnhardt, *1800. Blauwdrukken voor een samenleving* (Den Haag 2001) 17-23, 60-63, 103-117; Van Sas, *De metamorfose van Nederland*, 385-389.

¹⁰ Van Sas, *De metamorfose van Nederland*, 73-96, 385-389.

van de maatschappelijke boven- en onderlagen. De levensstijl van de elite zou namelijk een verkwistende manier van leven zijn en werd beschouwd als decadent. Deze burgerlijke identiteit was daarmee vooral het tegenbeeld van de decadente elite. Genootschappen konden dus een uitsluitende werking hebben ten opzichte van de elite.¹¹ Dat idee van een tegenstelling tussen de elite en de middenstand wordt niet door iedereen gedeeld. Zo laat historica Boudien de Vries juist zien dat genootschappen wel de ontwikkeling van verschillende opinies en belangen stimuleerden, maar dat ze uiteindelijk poogden om de tegenstellingen tussen groepen te overbruggen. Volgens deze visie waren genootschappen in potentie dus een stuk inclusiever. De verenigingen probeerden bovendien de publieke opinie te beïnvloeden door het aansnijden van politieke en maatschappelijke debatten en hadden daardoor ook zeker een emanciperende werking.¹² Hoogleraar Europese cultuurgeschiedenis Jan Hein Furnée laat daarentegen zien dat van een overbrugging van de tegenstelling niet echt sprake was. Genootschappen konden volgens hem een sterke uitsluitende werking hebben. Hij richt zich voornamelijk op de negentiende eeuw en laat zien dat er vaak maar een beperkte groep mensen werd toegelaten. Deze mensen moesten bovendien voldoen aan een bepaalde mate van welstand en moesten een hoge sociale afkomst hebben.¹³ Gezelschappen hebben wel een belangrijke rol gespeeld in de lokale en nationale politieke cultuur, maar dit gold slechts voor een zeer beperkte groep. De emanciperende werking van genootschappen bestond kortom alleen maar voor een groep van *insiders* en het overgrote deel van *outsiders* viel hierbuiten.¹⁴

Cultuurnationalisme, huiselijkheid en de ‘school of democracy’ these

Genootschappen zouden dus hebben kunnen bijgedragen aan een maatschappelijke cultuur van politieke bedaardheid. Zoals uit de vorige paragraaf bleek, bestaat er over deze genootschappen en hun al dan niet emanciperende werking discussie. Aangezien genootschappen mogelijk zo’n belangrijke rol hebben gespeeld in die periode van politieke bedaardheid, is het belangrijk om meer inzicht te krijgen in de verschillende typen genootschappen. Een belangrijke categorie in de genootschappen waren bijvoorbeeld de literaire genootschappen. Deze genootschappen

¹¹ Jan Lenders, ‘Van kind tot burger. Lager onderwijs en de vorming tot burgerschap in de negentiende eeuw’ in: *Tot burgerschap en deugd. Volksopvoeding in de negentiende eeuw* (Hilversum 2006) 11-35, aldaar 17-19. Lenders laat zien dat het idee dat er sprake was van verval al aan het eind van de achttiende eeuw ontstond en doorzette in de negentiende eeuw.

¹² B. de Vries, ‘Een eeuw vol gezelligheid: verenigingsleven in Nederland 1800-1900’, *Documentatieblad voor de Nederlandse kerkgeschiedenis na 1800* 28:1 (2005) 16-29, aldaar 16-20.

¹³ Zo laat Kruithof zien dat het lidmaatschap van gezelschappen, zoals dat van de ‘Maatschappij tot Nut van ’t algemeen’ wel meer dan vijf gulden kon bedragen. Kruithof, ‘De deugdzame natie’, 370-374.

¹⁴ Jan Hein Furnée, ‘Fostering Democracy? Associations and local politics in nineteenth-century The Hague’, *Social Science History* 41:1 (2017) 43-58, aldaar 45-53; Jan Hein Furnée, *Plaatsen van beschaafd vertier. Standsbesef en stedelijke cultuur in Den Haag, 1850-1890* (Amsterdam 2012) 9-25; 695-705.

konden volgens neerlandicus Rick Honigs een belangrijke rol spelen in het beïnvloeden van de publieke opinie. Dit ging vanaf 1813 gepaard met een sterke vaderlandsliefde en het streven naar literaire oorspronkelijkheid. Daarnaast konden boeken elementen van cultuurnationalisme bevatten en zodoende waarden als huiselijkheid bevorderen.¹⁵

De begrippen ‘huiselijkheid’ en ‘vaderlandsliefde’ verdienen nog nadere uitleg, temeer omdat ze nauw met elkaar zijn verweven. Neerlandica Ellen Krol laat namelijk zien dat de eerste twintig jaar van de negentiende eeuw het begrip ‘huiselijkheid’ nauwelijks werd genoemd. Het ging in poëzie en literatuur destijds meer over eenvoud, zedelijkheid, nijverheid en een niet-uithuizige levenswijze die de kern vormden van het Nederlandse ‘volkskarakter’. Huiselijkheid werd voorgesteld als een ideaal waarin geluk, deugd en godsvrucht centraal stond. Het streven naar geluk en perfectie was essentieel en er was sprake van een sentimentele gevoelscultus. Vanaf eind jaren twintig en begin jaren dertig kreeg huiselijkheid bovendien een economische betekenis in de zin van werkzaamheid en een emotionele betekenis in de zin van tevredenheid en geluk binnenshuis. Bovendien moest huiselijkheid leiden tot een versterking van de nationale culturele identiteit.¹⁶

De nationale identiteit kreeg in de literatuur ook vorm in de uitdrukking van een ‘vaderlandsch gevoel’. De elite nam het voortouw in de constructie van een nationaal verhaal dat als doel had om een saamhorige gemeenschap te creëren. Dit ging vaak gepaard met paternalistische initiatieven om de lagere klassen ofwel het ‘volk’ te doordringen van deze idealen en een nationaal besef bij te brengen.¹⁷ Ellen Krol laat zien dat de betekenis van vaderlandsliefde soms werd gedefinieerd als een groot huis met veel huisgezinnen waar iedereen zou zorgen voor zijn eigen gezin, ofwel het vaderland. Bovendien koppelt zij dit ideaal van vaderlandsliefde aan waarden als huiselijk en maatschappelijk geluk. Dit alles hangt ook sterk samen met standsbesef. Genootschappen deden vaak aan liefdadigheid om het volk te verheffen en de slechte omstandigheden waarin zij woonden en werkten te verbeteren. Tegelijkertijd mocht deze hulp niet leiden tot een standsverwisseling. Mensen moesten wel vooruitgeholpen worden, maar omhoogklimmen op de maatschappelijke ladder behoorde niet tot de doelstellingen.¹⁸

¹⁵ Rick Honigs, ‘Vaderlandsliefde en literatuur. Nederlandse letterkunde op school in de vroege negentiende eeuw’, *Levende Talen Magazine* 101:7 (2017) 6-11, aldaar 8-9; R.A.M. Honigs, *Geleerdheids zetel, Hollands roem! Het literaire leven in Leiden 1760-1860* (Leiden 2011) 86-87; Lubbers, *Een republiek in het klein*, 48-50.

¹⁶ Ellen Krol, *De smaak der natie. Opvattingen over huiselijkheid in Noord-Nederlandse poëzie van 1800-1840* (Hilversum 1997) 103-105.

¹⁷ Anne Petterson, *eigenwijs vaderland: populair nationalisme in negentiende-eeuws Amsterdam* (Amsterdam 2017) 9-25.

¹⁸ Krol, *De smaak der natie*, 60-62; Kruithof, ‘De deugdame natie’, 374-376.

Huiselijkheid en vaderlandsliefde waren een belangrijk onderdeel van cultuurnationalisme en werden volgens hoogleraar Nederlandse letterkunde Lotte Jensen veel gebruikt in verzetsliteratuur waarin werd geageerd tegen de Franse overheersing van Nederland. Nederlandse auteurs zochten tijdens deze overheersing een nationale eigenheid die werd gevonden in de Gouden Eeuw waarin het economisch voorspoedig ging. Tussen 1806 en 1813 werd via literatuur dan ook de kiem gelegd voor de nationale Nederlandse identiteit.¹⁹

Genootschappen hadden dus mogelijk een emanciperende werking. Daarnaast hadden ze een politiek vormende functie door vaderlandsliefde en nationalisme te promoten. Verder bevorderden genootschappen het spreken in het openbaar doordat leden zelf literaire en wetenschappelijke lezingen hielden. Dit alles komt ook naar voren in de ‘school of democracy’ these die met name in de jaren negentig van de vorige eeuw erg populair werd. Volgens deze theorie waren genootschappen een leerschool voor de politiek. Het ligt dan ook voor de hand om te stellen dat de genootschappen hebben bijgedragen aan het ontwikkelen van de eigenschappen en vaardigheden die vereist zijn voor de politiek. Volgens deze these zouden genootschappen dus een sterke emanciperende werking hebben gehad. Tegelijkertijd bestaat er ook veel kritiek op deze these. Het is namelijk de vraag of de burgers dankzij de genootschappen de politiek zijn ingegaan, of dat zij dat hoe dan ook wel hadden gedaan. Er is dus niet altijd genoeg empirisch bewijs om deze theorie te staven.²⁰

Genootschappen konden dus bijdragen aan de verspreiding van kennis en vaardigheden, zoals de ‘school of democracy’ these stelt. Het activiteitenpatroon verschilde echter per type genootschap. Bovendien wierpen sommige genootschappen stevige barrières op van lidmaatschapsgelden en lidmaatschapscriteria, zoals bleek uit de studie van Furnée. De onderwijzende functie van genootschappen speelde in die gevallen dus maar voor een kleine groep. Dat die kennisverspreiding wel erg belangrijk was, blijkt uit de studie van Honigs. Hij stelt dat leesgezelschappen en leesmusea in eerste instantie een belangrijke rol speelden in het verspreiden van literatuur onder haar leden. Deze leesgezelschappen gingen vanuit gezelligheidsoverwegingen soms bijeenkomsten organiseren. Ook ontstonden er steeds meer genootschappen, waardoor auteurs in staat werden gesteld om een reputatie te verwerven. In

¹⁹ L. Jensen, ‘De Gouden Eeuw als ijkpunt van nationale identiteit. Het beeld van de Gouden Eeuw in verzetsliteratuur tussen 1806 en 1813’, *De zeventiende eeuw. Cultuur in de Nederlanden in interdisciplinair perspectief* 28:2 (2012) 161-175, aldaar 174-175.

²⁰ T.W.G. van der Meer en E.J. van Ingen, ‘School of democracy? Disentangling the relationship between civic participation and political action in 17 European Countries’, *European journal of political research* 48:2 (2009) 281-308, aldaar 281-285, 301-304; Ook Furnée beschouwt negentiende-eeuwse herensociëteiten als een oefenschool voor liberale, democratische vormen van parlementaire politiek. Furnée, *plaatsen van beschaafd vertier*, 110, 152, 187-195.

deze genootschappen schaafden auteurs aan elkaars werk en werden er prijsvragen georganiseerd.²¹ Historicus Willem van den Berg laat zien dat literaire genootschappen nog meer dan leesgezelschappen en leesmusea een actieve rol hadden. Deze genootschappen ontstonden vaak uit leesgezelschappen die steeds meer literaire activiteiten gingen organiseren. Bovendien waren deze genootschappen in de negentiende eeuw een stuk professioneler dan in de achttiende eeuw. Waar het in de achttiende eeuw nog dichtgenootschappen betrof, ontwikkelden genootschappen zich in de negentiende eeuw tot open literaire genootschappen. Ze hadden als doeleinden om activering, beschaving en oefening te brengen. Deze doelstellingen zijn wat meer naar binnen gericht, maar er waren ook genootschappen die juist waarden als instructie, beschaving en esthetische genoegdoening voor een groter publiek wilden bereiken. Deze genootschappen konden dus een open of een gesloten karakter hebben. Niet iedereen mocht lid worden van deze genootschappen. Lidmaatschap was vaak voorbehouden aan mensen uit de hogere middenstand en hoge lidmaatschapsgelden en ballotagecommissies verhinderden dat mensen uit lagere klassen lid konden worden.²²

Zoals Furnée al zei over de in- en uitsluitende werking van genootschappen, blijkt uit de stelling van Van den Berg dat de genootschappen een belangrijke emanciperende werking hadden door een select gezelschap aan leden toe laten. Bovendien konden leden worden voorbereid op een leven in de politiek door het geven van lezingen en debatten. Furnée laat zien dat met name in aristocratische herensociëteiten een select gezelschap samenkwam. Toelating tot een dergelijk gezelschap was belangrijk voor het persoonlijke prestige van leden en bovendien een bevestiging van de positie die zij al hadden. Tegelijkertijd was lidmaatschap een manier om zich te onderscheiden van de rest van de bevolking die geen lid was van het gezelschap. Toch konden genootschappen ook eventuele politieke emancipatie ontmoedigen door juist huiselijke waarden te stimuleren. Ook hier blijkt dus weer dat er een debat bestaat over de al dan niet emanciperende en in- en uitsluitende werking van genootschappen.²³

²¹ Honigs, *Geleerdheids zetel, Hollands roem!*, 86-87, 393-400; Lubbers, *Een republiek in het klein*, 48-50.

²² W. van den Berg, 'Het literaire genootschapsleven in de eerste helft van de negentiende eeuw' in: W. van den Bergen Peter Zonneveld eds., *Nederlandse literatuur van de negentiende eeuw. Twaalf verkenningen* (Utrecht 1986) 12-45, aldaar 16-21.

²³ Furnée, *plaatsen van beschaafd vertier*, 120-121, 236-238; Jensen, 'De Gouden Eeuw als ijkpunt van nationale identiteit', 174-175.

Methode en bronnen

Zoals uit bovenstaande al bleek konden genootschappen een belangrijke emanciperende werking hebben, maar tegelijkertijd konden ze ook bijdragen aan het uitsluiten van groepen. Het is daarom interessant om te kijken hoe de genootschappen bijdragen aan de verspreiding van waarden als huiselijkheid en vaderlandsliefde en om te kijken hoe zij een bijdrage leverden aan de politieke en maatschappelijke bedaarde cultuur van de negentiende eeuw. Dit zou kunnen worden onderzocht aan de hand van een *case-study* van Dordrecht. In 1816 werd namelijk het literaire genootschap *Diversa sed Una* opgericht, dat vandaag de dag nog steeds bestaat. Dit genootschap was ooit begonnen als vriendenclub en ontwikkelde zich tot een leesgezelschap en van daaruit tot een literair genootschap. Bovendien waren ze een van de grotere gezelschappen in Nederland en gingen ze in 1850 zelfs op in de ‘Hollandsche Maatschappij’, wat een zeer groot en invloedrijk gezelschap was. Het was echter niet eenvoudig om het gezelschap binnen te komen met een lidmaatschapsgeld van vijf gulden en een ballotagecommissie die nieuwe leden moest goedkeuren.²⁴ Het genootschap had mogelijkkerwijs een vormende en onderwijzende functie, maar tegelijkertijd kon niet iedereen lid worden door de hoge contributie. *Diversa* heeft dus mogelijk bijgedragen aan de emancipatie van haar leden en aan processen van in- en uitsluiting. Het archief van dit genootschap is zeer omvangrijk met zeer gedetailleerde jaarverslagen en verslagen van leesvergaderingen. Al in de jaren tachtig riep Van den Berg dan ook op om meer onderzoek te doen naar literaire genootschappen in het algemeen en naar *Diversa sed Una* in het bijzonder. Negentiende-eeuwse genootschappen zijn volgens hem, in tegenstelling tot genootschappen uit de achttiende eeuw, nauwelijks onderzocht. Dit is volgens hem jammer, omdat deze genootschappen een goed beeld kunnen schetsen van het literair historische beeld van deze periode.²⁵

Onderzoek naar literaire genootschappen kan bijdragen aan het bieden van een mogelijke verklaring voor de politieke en maatschappelijke bedaarde periode en bovendien is er nog niet veel onderzoek naar deze genootschappen gedaan. Dit leidt dan ook tot de vraag welke rol het genootschap *Diversa sed Una* speelde in het vormen en uitdragen van culturele en politieke waarden tussen 1816 en 1831. Deze hoofdvraag zal worden beantwoord aan de hand van een drietal deelvragen. Elke deelvraag zal worden besproken in één hoofdstuk. In het eerste hoofdstuk zal de vraag worden beantwoord welke motieven ten grondslag lagen aan de

²⁴ Regionaal Archief Dordrecht, Archief van het Letterkundig Genootschap 'Diversa Sed Una', nummer toegang 99, inventarisnummer 3 en 11. Wetten en reglement van orde voor de vergaderingen van de werkende leden (1817).

²⁵ Van den Berg, ‘Het literaire genootschapsleven’, 12-21.

oprichting van Diversa en hoe het genootschap zich in de beginjaren heeft ontwikkeld. Dit wordt onderzocht aan de hand van de eerste en laatste gedeeltes van de jaarvergaderingen waar de zogenaamde ‘huishoudelijke mededelingen’ worden gedaan. Deze mededelingen zeggen veel over de idealen van het genootschap en bovendien wordt hier gereflecteerd op de actualiteit. Ook zal gekeken worden naar de reglementen van het genootschap. In het tweede hoofdstuk zal worden onderzocht welke processen van in- en uitsluiting er speelden. Dit wordt onderzocht aan de hand van een sociaal-demografische analyse van het ledenbestand. Er zal worden gekeken welke personen lid waren, wat hun leeftijd was en welke beroepen ze uitoefenden. In het laatste hoofdstuk zal de vraag centraal staan welke inhoudelijke thema’s naar voren komen in de gedichten en redevoeringen die tijdens de leesvergaderingen en jaarverslagen worden voorgedragen en welke maatschappijvisie hieruit naar voren komt. Dit zal worden onderzocht door alle besproken voordrachten te noteren in een database en daar vervolgens bij te noteren tot welk thema deze lezingen behoren. Deze methode zal in hoofdstuk drie nog verder worden toegelicht. In dit onderzoek is ervoor gekozen om de eerste vijftien jaar van het genootschap te onderzoeken. 1831 is namelijk het jaar waarin België zich afscheidde van Nederland en deze gebeurtenis had, zo zal uit hoofdstuk één blijken, een belangrijke impact op het genootschap.

Hoofdstuk 1: *Diversa sed Una: Een turbulent begin, een roerig ‘einde’*

Zoals in de inleiding al naar voren kwam, hadden genootschappen in potentie een grote invloed op hun leden. Mogelijkerwijs vormden genootschappen een bron van emancipatie voor hun leden, maar tegelijkertijd kunnen ze een bijdrage hebben geleverd aan de periode van maatschappelijke bedaardheid. Dit hoofdstuk poogt de vraag te beantwoorden welke oprichtingsmotieven Diversa had en hoe het genootschap zich heeft ontwikkeld. Door deze vraag te beantwoorden kan meer inzicht worden verkregen in de maatschappijopvatting van Diversa en hoe zij mogelijk een bijdrage heeft geleverd aan de periode van maatschappelijke bedaardheid.

Eerst zal inzicht gegeven worden in de culturele en sociaaleconomische positie waarin Dordrecht aan het begin van de achttiende eeuw verkeerde. Op deze manier zal inzicht worden verkregen worden in de context waarin het gezelschap *Diversa sed Una* is opgericht. Vervolgens zal aan de hand van de reglementen en jaarvergaderingen tussen 1816 en 1831 een beeld geschetst worden van de ontwikkeling die *Diversa* heeft doorgemaakt. Er zal relatief gezien wat langer stilgestaan worden bij het oprichtingsjaar 1816. In de jaarvergadering van dit jaar wordt namelijk uitgebreid stilgestaan bij de motieven en idealen voor de oprichting en wordt uitgebreid teruggeblikt op het afgelopen jaar.

De Dordtse geschiedenis

Zoals in de inleiding al naar voren kwam, was er in de achttiende eeuw sprake van twisten tussen de patriotten en de orangisten. Ook in Dordrecht vormde dit een probleem, zoals historicus Willem Frijhoff laat zien. De frustraties liepen zeer hoog op en culmineerden in 1786 uiteindelijk in een statement van burgemeester mr. Ocker Gevaerds en pensionaris mr. Cornelis Gijsselaar. Zij probeerden op 17 maart met een koets door de Stadhouderspoort in Den Haag te rijden. Die poort was, de naam zegt het al, alleen voor de stadhouder bedoeld. Haagse oranjegezinden lieten dit niet toe en hebben de twee verhinderd door de poort te rijden. Op de afbeelding hiernaast is dit tafereel te zien.²⁶ De gemoederen liepen hierbij echter hoog op. Zozeer, dat Willem V in september 1786 de hulp moest inroepen van zijn zwager Frederik Willem van Pruisen. Hij stuurde troepen en op 18 september zou Dordrecht capituleren. Willem V kon hierdoor aanblijven als stadhouder, maar zijn prestige was hij door deze buitenlandse interventie wel kwijt.²⁷

Toen Frankrijk Nederland binnenviel en de Franse tijd aanbrak, werd stadhouder Willem V afgezet. Historicus Willem Frijhoff laat zien dat een deel van de Dordtse burgers blij was met de inlijving door Frankrijk. Zij zagen dit als een bevrijding van het bewind van erfstadhouder Willem V dat als ‘tirannie’ werd beschouwd. De magistratuur in het stadhuis werd bovendien vervangen, omdat de magistraten gezien werden als medestanders van Willem V. De radicale democraten eisten zelfs dat alle bestuursleden die tegenhanger waren van het huidige bewind, en de stadhouder dus nog steeds steunden, gearresteerd zouden worden. Deze maatregel is uiteindelijk nooit ingevoerd, omdat het stadsbestuur dit tegen heeft gehouden. De Dordtse samenleving ging dus gebukt onder zware politieke spanningen en het stadsbestuur probeerde ondanks alles de rust enigszins te bewaren.²⁸

Historica Caroline Koopmans laat zien deze inval ook een economisch moeilijke periode voor Dordrecht veroorzaakte. Zij stelt dat Dordrecht zeker aan het eind van de achttiende eeuw een centrumfunctie vervulde met betrekking tot het achterland. De handel, scheepvaart en scheepsbouw bloeiden en bovendien was er een uitgebreide nijverheidssector. Naast de nijverheid was ook de agrarische sector van groot belang. De markt voor agrarische producten was namelijk in Dordrecht gevestigd. Dordrecht was voor het achterland dus een centrale factor in de handel. De handel kreeg het echter moeilijk ten tijde van de Franse

²⁶ Reinier Vinkeles, *Rijtuig met de gedeputeerden van Dordrecht tegengehouden bij de Stadhouderspoort, 1786*. Gravure. 230x155 mm. Collectie Rijksmuseum. Objectnummer RP-P-OB-64.085.

²⁷ Willem Frijhoff, *De geschiedenis van Dordrecht van 1572 tot 1813* (Hilversum 1998) 35-41.

²⁸ Frijhoff, *De geschiedenis van Dordrecht*, 35-41.

veroveringen. Keizer Napoleon verbood de handel met Engeland door de invoering van het continentaal stelsel. Deze economische blokkade bestond tussen 1806 en 1814 en had derhalve een grote impact op de handel van Dordrecht. Engeland was de belangrijkste handelspartner van de stad en doordat deze handelspartner wegviel, verloor Dordrecht zowel de afzetmarkt als de aanvoer van de grondstoffen voor nijverheidsproducten. Deze economische strop had grote werkloosheid en armoede tot gevolg. Deze armoede zorgde ervoor dat de gezondheidstoestand van de inwoners achteruitging, wat in 1811 waarschijnlijk heeft geresulteerd in een epidemie.²⁹

Toen Nederland een koninkrijk werd met Willem I als vorst, brak er weer een nieuwe bestuurlijke periode aan voor Dordrecht. Er werd dan ook een nieuwe burgemeester, raad en kiescollege gekozen. De eerste burgemeester was Paulus Repelaer van Spijkenisse, later opgevolgd door L.P. van Tets van Langerak en Hugo Gevers. Tussen 1813 en 1816 heeft er echter nog enige tijd een tussenbestuur bestaan, voordat er een definitief bestuur kon komen. Onder andere W.B. Donker Curtius was lid van dit bestuur. Ook deze namen zijn niet onbelangrijk. Het is niet met honderd procent zekerheid te zeggen, maar W.B. Donker Curtius, Paulus Repelaer van Spijkenisse en Hugo Gevers behoorden waarschijnlijk tot de eerste leden van *Diversa sed Una*.³⁰ Bovendien behoorden deze personen tot de oude regentenfamilies van Dordrecht. In de Franse tijd hadden veel regentenfamilies het moeilijk gehad, maar met de benoeming van dit nieuwe bestuur leek er een voorzichtig herstel van deze regentenfamilies op te treden.³¹

Zoals Koopmans al liet zien, had de Dordtse economie flink te lijden gehad onder de Franse bezetting. Historicus Pim Kooij sluit zich hierbij aan en laat zien dat Dordrecht in de jaren daarna voorzichtig probeerde op te krabbelen. De scheepsbouw wist zich te herstellen, maar voor de export via de scheepvaart gold dit niet. Ook zoutziederijen en suikerraffinaderijen

²⁹ Carolien Koopmans, *Dordrecht 1811-1914: een eeuw demografische en economische geschiedenis* (Hilversum 1992) 22-25. Waarschijnlijk doelt Koopmans hier op de choleraepidemie waar Dordrecht in de negentiende eeuw meermalen mee te kampen had. Het geheugen - *Diversa sed Una*: verzameling van een letterkundig genootschap. *Geschiedenis van Dordrecht in vogelvlucht*, <https://geheugen.delpher.nl/nl/geheugen/pages/collectie/Diversa+sed+Una%3A+verzameling+van+een+letterkundig+genootschap/Geschiedenis+van+Dordrecht+in+vogelvlucht> (geraadpleegd 21 februari 2020).

³⁰ De hier genoemde leden kwamen voor in het ledenbestand van *Diversa sed Una* en worden genoemd in de studies van Kooij en Van Dale. Van Dale stelt bijvoorbeeld dat W.B. Donker Curtius tussen 1813 en 1816 lid was van het tussenbestuur. W.B. Donker Curtius worden bovendien genoemd in de ledenlijst van *Diversa sed Una*. Van alle namen komen bovendien zowel de initialen als de achternamen overeen met de namen in het ledenbestand van *Diversa*. Zie hiervoor: Pim Kooij, 'Een stad in het isolement 1813-1850' in: Pim Kooij en Vincent Sleebe eds., *De geschiedenis van Dordrecht van 1813 tot 2000* (Hilversum 2000) 13-37, aldaar 16-18; J.L. van Dale, *Geschiedenis van Dordrecht. Deel I* (Dordrecht 1931) 241-245.

³¹ Dat deze families tot de regentenfamilies behoorden, blijkt uit de studie van Van Dale waarin aanzienlijke families onder elkaar worden gezet. Dat deze families het moeilijk hadden in de Franse tijd bleek al eerder uit de studie van Frihoff waarin bleek dat veel magistraten tijdens de Franse tijd werden afgezet. Van Dale, *Geschiedenis van Dordrecht, 172-255*; Frihoff, *De geschiedenis van Dordrecht, 35-41*.

hadden het moeilijk. De nijverheid had tijdens de Franse tijd de afzetmarkt in Engeland verloren en richtte zich nu volledig op de interne Dordtse markt. Toch ging het al met al vrij redelijk met de welvaart van de Dordtse burgers. Dankzij de grote werkgelegenheid in de bouw en de kleinere bedrijfjes, steeg het inkomen van de meeste Dordtenaren aanzienlijk.³²

De politieke twisten hadden al met al een grote impact op de Dordtse politiek en economie gehad. Toen de rust was wedergekeerd, werd dan ook al snel het genootschap *Diversa sed Una* opgericht. Dit wil echter niet zeggen dat er voor deze tijd geen genootschappen waren. Al in 1743 werd namelijk het eerste genootschap, genaamd 'De Vrijheid' opgericht. Vervolgens werd in 1755 het genootschap *Concordia et Labore* opgericht, in 1773 het dichtgezelschap genaamd 'gezelschap voor dichtminnaaren', gevolgd door het kunstenaars genootschap *Pictura* in 1774. Daarna volgden 'Amicitia' in 1783 en in 1788 het gezelschap 'Eenige letterlievende vrienden'. Bovendien had Dordrecht vanaf 1790 ook een departement van de 'Maatschappij tot nut van 't Algemeen' en tot slot werd in 1796 de sociëteit 'De Harmonie' opgericht.³³ Van de meeste gezelschappen is helaas weinig tot niets aan archiefmateriaal overgebleven en het is dus niet duidelijk waar zij zich exact mee bezighielden en hoe vaak zij samenkwamen. Feit is wel dat er meerdere literaire genootschappen in Dordrecht waren, al voordat *Diversa sed Una* in 1816 werd opgericht.

Streven naar eenheid: Motieven voor oprichting

Diversa is vrijwel meteen na de stichting van het koninkrijk opgericht door een aantal bekende Dordtenaren. Wie deze personen waren, zal in hoofdstuk twee uitgebreid worden besproken. Hier zal eerst worden ingegaan op de oprichtingsmotieven van het genootschap. Deze motieven hadden namelijk alles te maken met de roerige tijd waarin Dordrecht zich aan het eind van de achttiende en begin van de negentiende eeuw bevond. In het eerste jaarverslag reflecteert

³² Frijhoff, *De geschiedenis van Dordrecht*, 24-32.

³³ Er waren nog meer genootschappen die wat eerder zijn opgericht, maar deze waren in het begin van de negentiende eeuw niet meer of nog nauwelijks actief. Zie voor deze genootschappen en de andere in de tekst genoemde genootschappen onder andere J.L. van Dale, *Geschiedenis van Dordrecht. Deel II* (Dordrecht 1933) 626-629, 654; J.J. Kloek, 'Literaire genootschappen 1748-1800', *Documentatieblad werkgroep Achttiende eeuw* 15:1 (1983) 21-91, aldaar 43, 64; Van het gezelschap *Concordia et labore* is het werk 'proeve van zedenpoëzy' overgeleverd. Het geheugen – proeve van zedenpoëzy, <https://geheugen.delpher.nl/nl/geheugen/view?identificatie=SAD01%3A489-70337> (geraadpleegd 21 februari 2020). Van het gezelschap voor dichtminnaaren is het volgende werk overgeleverd *Gezangen naar aanleiding van den Heidelbergschen Katechismus. Platform voor de studie naar de Heidelbergschen Katechismus - Gezangen naar aanleiding van den Heidelbergschen Katechismus*, http://www.heidelbergschekatechismus.nl/publicatie_details.php?type_id=1&publicatie_id=1563 (geraadpleegd 22 februari 2020). Van het genootschap 'Eenige letterlievende vrienden' is het volgende werk bewaard gebleven. Abraham Blussé en Pieter Blussé, *Gemengde dichtproeven, van eenige letterlievende vrienden* (Dordrecht 1788). Teun Ockerse, 'Pictura' in: Teun Ockerse en Bob Wessels eds., *Divers Dordrecht. Verhalen over een stad* (Dordrecht 2016) 83-91, aldaar 86.

Diversa uitvoerig op deze tijd, maar in de reglementen wordt op deze periode nauwelijks ingegaan. Het eerste gedeelte van de reglementen, geschreven in 1816, bespreekt met name de motieven voor oprichting van het gezelschap.³⁴ De oprichters hebben verschillende beweegredenen voor de oprichting van een genootschap. De motieven die hieronder worden benoemd, zijn indirect genoemd in de oprichtingsvergadering. Eén motief wordt echter expliciet genoemd voorafgaand aan de reglementen. Dit hoofdmotief is als volgt: ‘door gemeenschappelijk en vriendelijk onderhoud en min [sic] uitvoerige letterkundige of dichterlijke bijdragen, elkander opwekken, ter beoefening en mededeling van wetenschap en kunst, inzonderheid ook ter aankweeking en verspreiding van vaderlandschen smaak en fraaye letteren’.³⁵ Uit dit motief spreekt duidelijk de behoefte om elkaar te onderwijzen in de wetenschap en kunst. De bevordering van de ‘vaderlandschen smaak’ wijst bovendien op een sterke vaderlandsliefde.

Vervolgens zijn er zoals gezegd nog enkele andere motieven die indirect worden genoemd in de tekst. Het eerste motief gaat verder in op het belang van de kunsten en wetenschap. Het gebrek aan deze kunsten en wetenschap is enerzijds een persoonlijk gemis van de oprichters, maar tegelijkertijd ligt er ook het idee aan ten grondslag dat een dergelijk genootschap de stad tot eer zou strekken. Het volgende citaat laat duidelijk zien dat de oprichters zich eraan ergeren dat steden van ‘minderen rang’ wel over een dergelijk genootschap beschikken, maar Dordrecht nog niet.³⁶ ‘Wie zal het loochenen, dat onze stad ook van dezen kant, helaas, niet in zodanige blijvende gesteldheid verkeert, dat zij hier in [sic] enigszins met steden van gelijken, of zelfs van minderen rang kan wedijveren; een achterlijkheid (...)’. Tegelijkertijd duidt deze drang om zich te onderscheiden van andere steden ook op het motief van ‘lokale trots’. Een genootschap zou Dordrecht immers tot eer strekken.³⁷ Ook stelt het genootschap zichzelf ten doel om de ‘weetgierige’ jeugd tot een meer nuttige vrijetijdsbesteding te laten komen. Door lidmaatschap van het genootschap zouden zij tot een ‘verdeling van verstand en hart’ komen en zo een ‘meer zedelijke’ invulling aan hun tijd kunnen geven.³⁸

Het laatste motief tot oprichting is het brengen van eenheid in verscheidenheid. Het is dan ook niet toevallig dat het genootschap ‘diversa sed una’, oftewel ‘eenheid maar

³⁴ Het gaat hier om de reglementen in NL-DdtRAD, Diversa Sed Una, 99, inv.nr. 1 wet (1816).

³⁵ NL-DdtRAD, Diversa Sed Una, 99, inv.nr. 1 wet (1816) artikel 1.

³⁶ Het document is ondertekend, door P. van Braam, J. Kisfelijs, P.J. Schull, CG. Merkus, J.B. Crol, H. van Dam, A. Kist en P.J. Haver Droeze. NL-DdtRAD, Diversa Sed Una, 99, inv.nr. 1 wet (1816) pagina 4.

³⁷ NL-DdtRAD, Diversa Sed Una, 99, inv.nr. 1 wet (1816) pagina 1.

³⁸ Ibidem, 2.

verscheidenheid', is gedoopt. Deze verscheidenheid bestaat uit de verschillende wetenschappen en literatuur die zouden worden besproken, maar zou ook moeten blijken uit een gevarieerd ledenbestand. Dit komt mooi naar voren in het volgende citaat: 'de oprichting van een genootschap, hetwel, bij verscheidenheid en overeenstemming, het nuttige met het aangename parende kunst en wetenschap tot algemeenen hoofddoel heeft, en alwaar derhalve de Beoefenaar der Geleerdheid en de Beminnaars van fraaye letteren, zoo wel als de Kunstenaar en Koopman, verpozing van hunne dagelijksche bezigheden vinden kunnen (...)'.³⁹ In het eerste jaarverslag wordt dit nog sterker uitgedrukt door te stellen dat er een 'snoer van vereeniging' tussen geleerden, kunstenaars, letterkundigen en koopmannen zou moeten komen.⁴⁰

Kortom, de motieven voor oprichting zijn het onderwijzen in de kunsten en wetenschappen, het onderscheiden van andere steden, het bevorderen van vaderlandsliefde, lokale trots, het onderwijzen van de jeugd en het brengen van eenheid in verscheidenheid. Deze motieven zijn redelijk gematigd. Het gaat om interne doelstellingen als het onderwijzen van de leden en het vergroten van het lokale prestige. In deze motieven lijken geen politieke doelstellingen te zitten en duiden op maatschappelijke bedaardheid. In het streven naar het vergroten van vaderlandsliefde komt dan weer wel een duidelijk politiek element terug.

Deze doelstellingen zijn goed verklaarbaar gezien de politieke en economische omstandigheden waarin Dordrecht verkeerde. Mogelijk bevat het ledenbestand namelijk bestuursleden die tussen 1813 en 1816 in het bestuur zaten en Dordrecht weer in rustiger vaarwater moesten leiden na de politieke conflicten. Het is dan ook niet verwonderlijk dat Diversa zich eenheid tot doel stelt. Ook het verlangen om zowel geleerden als kunstenaars en koopmannen in het genootschap te verenigen kan hierdoor verklaard worden. Voor de Franse inval was de handel zeer belangrijk en na 1815 werd gepoogd deze handel weer te herstellen. Koopliden waren dus belangrijk in de Dordtse samenleving en derhalve is het logisch dat Diversa deze mensen bij het genootschap probeert te betrekken.

Diversa zegt in de reglementen dus dat zij verschillende groepen in de samenleving willen verbinden, wat sociale integratie doet suggereren. In feite kan er echter nauwelijks gesproken van integratie. De 'diverse' groepen over wie Diversa spreekt, bestaan namelijk uit koopmannen, kunstenaars en wetenschappers en die komen allemaal uit de bovenklasse van de samenleving. Van een echte doorbreking van de standen en streven naar eenheid is dus geen sprake.

³⁹ Ibidem.

⁴⁰ NL-DdtRAD, Diversa Sed Una, 99, inv.nr. 120 (1816) pagina 8.

Verder moet vermeld worden dat Diversa een groot belang lijkt te hechten aan het gezin. In de afsluitende woorden van de oprichtingsvergaderingen schrijven zij namelijk het volgende: ‘Komt, schaart u dan, met ons, rondom den standaard van het ware en schoone, op dat wij, als leden van één gezin, naar het goede strevende (...)’.⁴¹ Het genootschap hecht bovendien grote waarde aan de jeugd. Zoals gezegd had het genootschap zichzelf ten doel gesteld om de jeugd zedelijke idealen bij te brengen. Bovendien mogen jongeren tussen de vijftien en achttien jaar aanwezig zijn bij leesvergaderingen. Er wordt echter wel benadrukt dat zij bij vervolg geweerd zullen worden, indien zij zich niet gedragen.⁴²

Strengere regels: Aanwezigheidsplicht, boetes, algemene bepalingen en vergaderingen

Het genootschap heeft verschillende soorten vergaderingen. Allereerst zijn er de gewone vergaderingen die om de maand, om zeven uur 's avonds worden gehouden. Wanneer er echter ook lezingen worden gegeven, vinden de vergaderingen om de twee maanden plaats. Het is niet helemaal duidelijk wat er op deze vergaderingen wordt besproken, omdat er geen notulen bewaard zijn gebleven. De mogelijkheid bestaat dat er een naamsverandering heeft plaatsgehad en dat deze vergaderingen later bekend staan als ledenvergaderingen. Deze ledenvergaderingen vinden ongeveer één keer per maand plaats. Hierin wordt onder andere geballoteerd en de nieuwe bestuursleden worden hier aangesteld. Ook worden tijdens deze vergaderingen soms korte wijzigingen aangebracht aan de reglementen.⁴³ Daarnaast zijn er de leesvergaderingen die plaatsvinden van oktober tot en met april. Elk jaar moeten er minstens zes van deze vergaderingen worden gehouden. In deze vergaderingen worden er literaire verhandelingen gehouden en gedichten voorgedragen. Op de laatste leesvergadering van het seizoen wordt bekend gemaakt wanneer het jaarlijks verslag plaats zal vinden.⁴⁴ Dit jaarlijkse verslag heeft betrekking op wat er in de leesvergaderingen van dat jaar heeft plaatsgevonden. Deze jaarlijkse verslagen worden alleen de eerste vijf jaar van het bestaan van het genootschap gehouden. Daarna komen ze niet meer voor in de notulen van de leesvergaderingen. In het reglement van 1825 wordt ook geen melding meer gemaakt van deze jaarlijkse verslagen.⁴⁵

⁴¹ NL-DdtRAD, Diversa Sed Una, 99, inv.nr. 1 wet (1816) pagina 4.

⁴² NL-DdtRAD, Diversa Sed Una, 99, inv.nr. 4 wet (1825) artikel 57.

⁴³ Zo bepaalt de vergadering van drie september 1816 dat vrouwen worden toegelaten bij leesvergaderingen. NL-DdtRAD, Diversa Sed Una, 99, inv.nr. 16 notulen van de ledenvergaderingen (1816) pagina 19; NL-DdtRAD, Diversa Sed Una, 99, inv.nr. 1 wet (1816) artikel 11 en 12. Deze wet wordt in vrijwel ongewijzigde vorm aangenomen in het reglement van 1825. De regel dat er in sommige gevallen om de twee maanden een vergadering wordt gehouden is daar echter geschrapt. NL-DdtRAD, Diversa Sed Una, 99, inv.nr. 4 wet (1825) artikel 30.

⁴⁴ NL-DdtRAD, Diversa Sed Una, 99, inv.nr. 1 wet (1816) artikel 13 en 14.

⁴⁵ NL-DdtRAD, Diversa Sed Una, 99, inv.nr. 4 wet (1825).

Verder vinden eens per jaar de jaarvergaderingen plaats. Deze worden niet genoemd in de reglementen, maar de notulen zijn wel overgebleven. Tijdens deze vergaderingen worden de hoogtepunten van de leesvergaderingen besproken. Ook wordt hier de algemene stand van het genootschap met haar leden besproken. Het gaat dan om de ledenaantallen en het saldo van de vereniging.⁴⁶ In 1821 is er bovendien een natuurkundige afdeling opgericht. In deze vergaderingen worden de meer wetenschappelijke natuur- en scheikundige onderwerpen besproken. In de reglementen en jaarverslagen wordt echter niet vermeld hoe vaak zij samenkomen.⁴⁷ Tot slot zijn er ook nog bestuursvergaderingen die elke maand tussen september en mei plaatsvinden. Alleen de bestuursleden mogen bij deze vergaderingen aanwezig zijn. Over het algemeen wordt hierin besproken welke nieuwe leden tot het gezelschap worden toegelaten. De notulen van deze vergaderingen zijn zeer kort en bovendien weinig inhoudelijk.⁴⁸ Belangrijk om te vermelden is dat de honoraire leden van alle vergaderingen zijn uitgesloten, behalve van de leesvergaderingen. Bij deze vergaderingen mogen zij aanwezig zijn, maar zij geven, uitzonderingen daargelaten, geen lezingen, omdat zij hiertoe niet verplicht zijn.

Het genootschap heeft strenge regels omtrent punctualiteit. Elke vergadering wordt geopend door de voorzitter en iedereen die op dat moment nog niet aanwezig is, wordt genoteerd als 'afwezig' of 'te laat'.⁴⁹ Leden die te laat komen of vroegtijdig de vergadering verlaten, moeten 27 en een halve cent betalen. Leden die de gehele vergadering afwezig zijn moeten een bedrag van 55 cent betalen. Ziekte is wel een geldige reden voor afwezigheid en in dat geval hoeft er dan ook geen boete te worden betaald. Ook wanneer iemand niet in Dordrecht is op het moment van de vergadering, hoeft hij geen boete te betalen. In dit geval moet de voorzitter wel minstens een dag van tevoren op de hoogte zijn gebracht.⁵⁰

Ook voor de leesvergaderingen gelden dergelijke regels. Ieder lid is namelijk verplicht om af en toe een leesbeurt te geven. Wanneer iemand zonder geldige reden zijn leesbeurt laat vervallen en ook geen vervanging regelt, moet hij een boete van vijf gulden vijftig betalen.⁵¹ In het reglement van 1817 staat deze regel ook genoemd. Blijkbaar is er gediscussieerd over deze

⁴⁶ NL-DdtRAD, Diversa Sed Una, 99, inv.nrs. 121-174 jaarverslagen (1816-1879). Voor deze scriptie zijn de volgende inventarisnummers gebruikt. NL-DdtRAD, Diversa Sed Una, 99, inv.nrs 120-134 jaarverslagen (1816-1831).

⁴⁷ De notulen van de natuurkundige afdeling zijn niet meegenomen in deze scriptie. Deze scriptie beperkt zich tot de jaarvergaderingen en de leesverslagen. Zie voor de oprichtingsdatum NL-DdtRAD, Diversa Sed Una, 99, inv.nr. 183 Overzicht van de natuurkundige afdeling sedert de oprichting op 2 oktober 1821 (1846).

⁴⁸ NL-DdtRAD, Diversa Sed Una, 99, inv.nr. 25 notulen van de bestuursvergaderingen (1825-1851).

⁴⁹ Zoals blijkt uit alle notulen van de gewone vergaderingen. De notulen beginnen altijd met een aanwezigheidslijst. Ook wordt hier genoteerd wie te laat was. NL-DdtRAD, Diversa Sed Una, 99, inv.nr. 16 (1816-1825).

⁵⁰ NL-DdtRAD, Diversa Sed Una, 99, inv.nr. 3-11 (1817) artikel 10, pagina 17.

⁵¹ NL-DdtRAD, Diversa Sed Una, 99, inv.nr. 1 wet (1816) artikel 18.

boete, want het gedrukte deel van deze wet is doorgehaald. Op een lege pagina daarnaast is met de hand een nieuwe wet geschreven, maar deze is ook weer doorgehaald. In 1816 was iemand nog verplicht om de eerstvolgende vergadering zijn lezing alsnog te geven, maar in 1817 hoefde dit niet meer. Ook hier is het volledige artikel weer doorgestreept, dus het is niet duidelijk waartoe nu uiteindelijk is besloten.⁵² In 1825 bestaat de wet met betrekking tot de boete nog steeds, in vrijwel ongewijzigde vorm. Het is echter niet meer verplicht om de lezing de eerstvolgende vergadering te geven.⁵³ Het lijkt er dus op dat er enige discussie over is geweest, maar de wet omtrent de boete is uiteindelijk gehandhaafd.

De wetten en reglementen bepalen verder welke leden toegelaten mogen worden tot het gezelschap en in welke volgorde leden bij vergaderingen mogen stemmen. Deze bepalingen geven dus aan wie tot het ledenbestand mag worden toegelaten. In het volgende hoofdstuk zal dieper worden ingegaan op het ledenbestand en de bijbehorende bepalingen. Een laatste bepaling verdient hier echter nog nadere uitleg. Een van de artikelen bepaalt namelijk dat lezingen van de leesvergaderingen geen aanleiding mogen geven tot ‘eenige staatkundige of godgeleerde verschillen, zonder daarom stukken van vaderlandschen of godsdienstige inhoud uitzonderen [sic]’.⁵⁴ Uit deze bepaling komt een sterke depoliteiserende tendens naar voren. Godsdienstige en vaderlandse onderwerpen mogen immers wel worden besproken, maar wanneer deze verhandelingen aanleiding geven tot politieke twisten, mogen ze niet uitgesproken worden. Bovendien moeten onderwerpen altijd aan hoge kwaliteitseisen voldoen om de eer van het genootschap hoog te houden. Ook dit lijkt weer herleid te kunnen worden tot de politieke twisten waar Dordrecht voor en tijdens de Franse tijd mee te kampen had.

Het genootschap komt tot bloei: Een bibliotheek en een nieuw lokaal

Het gaat goed met het gezelschap. In 1816 had Diversa 87 leden en elk jaar komen er nieuwe gewone en honoraire leden bij. De gewone leden vormen de basis van het genootschap en zij moeten dan ook regelmatig lezingen houden en aanwezig zijn bij de meeste vergaderingen. Voor honoraire leden waren deze eisen wat soepeler, zij hoeven niet verplicht aanwezig te zijn bij vergaderingen en hoeven geen lezingen te houden. Dit lidmaatschap is vooral een soort erelidmaatschap.⁵⁵ Uiteindelijk groeide het genootschap dusdanig, dat er gesproken wordt over de bouw van een nieuw lokaal waar vergaderd kan worden. Er is enige discussie of dit lokaal

⁵² NL-DdtRAD, Diversa Sed Una, 99, inv.nr. 3-11 (1817) artikel 17, pagina 20.

⁵³ NL-DdtRAD, Diversa Sed Una, 99, inv.nr. 4 wet (1825) artikel 37-41.

⁵⁴ NL-DdtRAD, Diversa Sed Una, 99, inv.nr. 1 wet (1816) artikel 25.

⁵⁵ In het volgende hoofdstuk zal het verschil tussen gewone en honoraire leden worden toegelicht. Zie hiervoor ook NL-DdtRAD, Diversa Sed Una, 99, inv.nr. 1 wet (1816); NL-DdtRAD, Diversa Sed Una, 99, inv.nr. 3-11 (1817). Zie voor de artikelen in deze inventarisnummers, waarin de exacte uitleg wordt gegeven hoofdstuk twee.

moet worden gekocht of gehuurd. Het genootschap beschikt namelijk over genoeg vermogen om tot koop over te gaan, maar de leden geven de voorkeur aan huren. Uiteindelijk wordt er een nieuw lokaal gebouwd dat door Diversa wordt gehuurd. In 1823 werd begonnen met de bouw en in hetzelfde jaar is het nieuwe lokaal betrokken. De jaarverslagen beschrijven niet om welk adres het gaat, maar waarschijnlijk gaat het om de schouwburg van Van Peeren in de Wijnstraat.⁵⁶ Dat het Diversa financieel gezien inderdaad voor de wind gaat, blijkt wel uit haar hoge startvermogen. In 1816 beschikte het genootschap namelijk over een vermogen van 626,64 gulden.⁵⁷ In 1831 had Diversa 413,18 gulden aan vermogen en eerder dat jaar hebben ze een inkoop gedaan van 600 gulden Nederlandse werkelijke schuld.⁵⁸

Niet alleen het toegenomen ledental vereist de bouw van een nieuw lokaal, ook de bibliotheek is gestaag gegroeid en heeft behoefte aan een grotere ruimte. De bibliotheek verkreeg de eerste boeken al 1816. In dat jaar schonk onder andere Pieter Blussé enkele boeken aan Diversa.⁵⁹ Pieter Blussé was de zoon van Pieter Blussé sr. die een eigen boekwinkel in Dordrecht had. Opvallend is dat Pieter sr. een gedreven patriot was en deze denkbeelden ook uitdroeg. In zijn boekwinkel was hij echter zeer behoudend en gaf hij absoluut geen radicale patriottische geschriften uit.⁶⁰ De boeken die Pieter jr. geschonken heeft aan Diversa zullen in navolging van Pieter sr. absoluut geen patriottische strekking gehad hebben, het was immers verboden om aanleiding te geven tot vaderlandse en godsdienstige verschillen.⁶¹

Op 7 mei 1816 wordt in de ledenvergadering gesproken over de aankoop van nieuwe boeken. Bestuurslid C.G. Merkus stelt dan voor om alle werken van binnen- en buitenlandse gezelschappen te kopen. Ook wil hij alle tijdschriften van wetenschappen en letterkunde

⁵⁶ Zie hiervoor Het geheugen – Diversa sed una, verzameling van een letterkundig genootschap, <https://geheugen.delpher.nl/nl/geheugen/pages/collectie/Diversa+sed+Una%3A+verzameling+van+een+letterkundig+genootschap/Colofon> (geraadpleegd 25 februari 2020); NL-DdtRAD, Diversa Sed Una, 99, inv.nr. 123 jaarverslag (1820) pagina; NL-DdtRAD, Diversa Sed Una, 99, inv.nr. 124 jaarverslag (1821) pagina 2; NL-DdtRAD, Diversa Sed Una, 99, inv.nr. 225 convocaties voor de (lees)vergaderingen (1818-1916). Bronvermelding voor de afbeelding: Het geheugen - De schouwburg van Van Peeren in de Wijnstraat, waar het genootschap Diversa Sed Una van 1823 tot 1873 onderdak genoot, <https://geheugen.delpher.nl/nl/geheugen/view/de-schouwburg-van-peeren-wijnstraat-waar-genootschap-diversa-sed-una-tot-onderdak-genoot-beerman-hg?query=&page=1&maxperpage=4&sortfield=isShowPiece&coll=ngvn&facets%5BcollectionStringNL%5D%5B%5D=Diversa+sed+Una%3A+verzameling+van+een+letterkundig+genootschap&identifier=SAD01%3A552-M-1986> (geraadpleegd 25 februari 2020).

⁵⁷ NL-DdtRAD, Diversa Sed Una, 99, inv.nr. 120 jaarverslag (1816) pagina 22.

⁵⁸ NL-DdtRAD, Diversa Sed Una, 99, inv.nr. 134 (1831) pagina 2.

⁵⁹ NL-DdtRAD, Diversa Sed Una, 99, inv.nr. 121 jaarverslag (1817) pagina 6. Ook andere leden deden schenkingen, waaronder E. Kist, H. van Baalen en R. van der Pijl. NL-DdtRAD, Diversa Sed Una, 99, inv.nr. 1 wet (1816) pagina 22. Pieter was de schoonzoon van Pieter van Braam, een van de oprichters van Diversa sed Una.

⁶⁰ Regionaal archief Dordrecht- Pieter Blussé, <https://www.regionaalarchiefdordrecht.nl/biografisch-woordenboek/pieter-blusse/> (geraadpleegd 25 februari 2020).

⁶¹ NL-DdtRAD, Diversa Sed Una, 99, inv.nr. 1 wet (1816) artikel 25.

aanschaffen. Dit voorstel is echter niet aangenomen. Wel wordt er in juli een kostbare encyclopedie van 120 gulden aangeschaft. Ook besluit het genootschap om enige Duitse tijdschriften op het gebied van letterkunde aan te schaffen en kopen ze de catalogi van buitenlandse en binnenlandse genootschappen.⁶² De catalogus is pas vanaf het jaar 1856 bewaard gebleven, waardoor het erg lastig is om de ontwikkeling van de bibliotheek nauwkeurig te kunnen volgen.⁶³

De jaren erna neemt de verzameling boeken door schenkingen en aankopen steeds meer toe. De bibliotheek was altijd al voor de gewone leden toegankelijk en vanaf 1823 of 1824 ook voor de honoraire leden. Elke dinsdag en donderdag is de bibliotheek opengesteld en kunnen leden er boeken lenen.⁶⁴ In 1827 werd in het jaarverslag het volgende over de bezoekersaantallen geschreven: 'Het is daarom, dat Commissarissen derzelve mij hebben opgedragen, u bekend te maken, dat zij zeer bereid zijn, dezelve, in 't aanstaand winterseizoen weder open te stellen, zoodra zich een genoegzaam getal honoraire leden bij het bestuur aanmeldt als begerig om daarvan gebruik te maken'.⁶⁵ Hieruit lijkt te spreken dat de bibliotheek redelijk wordt bezocht, maar blijkbaar niet voldoende om elke dinsdag en donderdag open te gaan. Ze willen namelijk alleen tot openstelling overgaan, als zich voldoende honoraire leden hebben gemeld. Dit lijkt te suggereren dat de bezoekersaantallen wat betreft de honoraire leden toch enigszins lijken tegen te vallen. In de navolgende jaarverslagen wordt hier echter nooit meer iets over gezegd, dus het zal waarschijnlijk wel hebben meegevallen.

Een turbulent begin, een roerig einde en ertussenin...?

Uit de motieven voor de oprichting van het genootschap blijkt duidelijk dat Diversa wil streven naar eenheid en uit de reglementen blijkt dat politieke en godsdienstige twisten zo veel mogelijk vermeden moeten worden. Tegelijkertijd is er wel een sterk streven naar de verspreiding van vaderlandsliefde wat dan weer wel duidt op politiek engagement.

Dit is voor een belangrijk deel te herleiden tot de politieke twisten voorafgaand aan de oprichting. In het eerste jaarverslag blijkt Diversa dan ook uitgebreid terug op deze turbulente periode. Wanneer het verslag de Franse tijd beschrijft, doen zij dat voortdurend in termen van

⁶² NL-DdtRAD, Diversa Sed Una, 99, inv.nr. 16 notulen van de ledenvergaderingen (1816) pagina 11, 15-16.

Het gaat hier om de Jenasche, stallische, Leipziger, Gottinger, de Minerva, Die zeitung für die Elegante Welt en das Morgenslatt. Het is nog niet bekend welke van deze tijdschriften ze uiteindelijk zullen kopen.

⁶³ Archieven - 99 Letterkundig Genootschap 'Diversa Sed Una',

<https://www.archieven.nl/nl/zoeken?mivast=0&mizig=210&miadt=46&miaet=1&micode=99&minr=832020&miw=inv2&milang=nl> (geraadpleegd 25 februari 2020).

⁶⁴ NL-DdtRAD, Diversa Sed Una, 99, inv.nr. 127 (1824) pagina 2.

⁶⁵ NL-DdtRAD, Diversa Sed Una, 99, inv.nr. 130 (1827) pagina 2.

het ‘vaderland’ dat te kampen had met een periode van verdrukking, waardoor het verval van de stad Dordrecht toenam. Dit wordt mooi omschreven in het volgende citaat: ‘Als de storm het woud ontbladert, de heerlijkste vruchten nederwerpt, en de hagel het heilzaamste veldgewas vernielt, wie is er dan, die lust genoeg bezit, om rozen en leliën integaren!’.⁶⁶ Later wordt dit ageren tegen de Fransen nog sterker. Frankrijk wordt hier als de brute overheerser neergezet die de ‘stralen der licht en kennis’ wil uitdoven.⁶⁷

Opvallend is dat Diversa nooit stilstaat bij jubileumjaren. Voor de jaren tussen 1816 en 1831 kan hiervoor geen verklaring worden gevonden. In 1831 kan het echter alles te maken hebben gehad met de oorlog die tussen Nederland en België uitbrak.⁶⁸ Het genootschap keert zich in het verslag tegen de Belgische opstand. Ze benadrukken vooral dat de strijd slecht is voor de kunsten en wetenschap en dat meerdere genootschappen in de omgeving hun bezigheden moeten neerleggen. Het volgende citaat laat goed zien dat Diversa probeert om ondanks alles, toch de vergaderingen door te laten gaan: ‘dat die omstandigheden ons nog gelegenheid en lust verlaten, om de kunsten des vredes, ook zelfs bij het gekletter der wapenen, te beoefenen’.⁶⁹ Het verslag is dus nog redelijk gematigd over deze kwestie. De vergadering sluit echter af met een gedicht, waarin wel onverholen kritiek op de oorlog met België te lezen is. De vergaderingen sluiten niet vaak af met een gedicht, dus dat dat hier gebeurt is al bijzonder op zich. Het gedicht zelf schuift niet onder stoelen of banken dat de onafhankelijkheidswens van België niet wordt gewaardeerd. Zo wordt België omschreven als de ‘python van het oproer’ die moet worden neergeslagen.⁷⁰ De wens om politieke en godsdienstige twisten te vermijden, wordt hier dus niet nageleefd. Deze uitbarsting van politiek engagement past niet goed in het idee dat in de negentiende eeuw een periode was waarin politieke tegenstellingen werden toegedeekt, zoals naar voren kwam in de studie van Aerts.⁷¹ Van maatschappelijke bedaardheid lijkt dus geen sprake te zijn. Dit past daarentegen wel goed in de context van het bevorderen van vaderlandsliefde, zoals naar voren komt in de studie van Jensen. Zij laat zien dat vaderlandsliefde belangrijk is in verzetsliteratuur tegen de Franse overheersing.⁷² In 1831 kan gesteld worden dat er in zekere zin sprake was van eenzelfde situatie waarin geageerd werd tegen de Belgische onafhankelijkheid. Vanuit dit gegeven kan de plotselinge uitbarsting van

⁶⁶ NL-DdtRAD, Diversa Sed Una, 99, inv.nr. 120 jaarverslag (1816) pagina 9.

⁶⁷ Ibidem, pagina 10.

⁶⁸ De jubileumjaren zijn mogelijkwerwijs 1821, 1826, 1829 en 1831. In de jaarverslagen van deze raden wordt niet stilgestaan bij eventuele feestelijkheden. Zie hiervoor de jaarverslagen uit de desbetreffende jaren. NL-DdtRAD, Diversa Sed Una, 99, inv.nrs. 124, 129, 132 en 134 jaarverslag (1821, 1826, 1829 en 1831).

⁶⁹ NL-DdtRAD, Diversa Sed Una, 99, inv.nr. 134 jaarverslag (1831) pagina 1.

⁷⁰ Ibidem, 17.

⁷¹ Aerts, ‘Een staat in verbouwing’, 39-69.

⁷² Jensen, ‘De Gouden Eeuw als ijkpunt van nationale identiteit’, 161-175.

vaderlandsliefde en het politieke standpunt dat België en Nederland verenigd moeten blijven, goed verklaard worden. Het desbetreffende gedicht is hieronder integraal opgenomen, aangezien het standpunt en de idealen van Diversa hierin goed naar voren komen.

Wil u die, in dees tempelkoren
Uit dicht- en lettermin, om strijd,
Uwe offers aan Apollo Wijdt,
Minerva uw hulde hebt gezworen!
Minerva, ontgloeid voor orde en wet!...
Zij was 't, die, toen de veldtrompet
De strijders had in vlam gezet,
Zich aan hun heir heeft aangesloten;
Ja, zelf, het krijgswaard in de hand,
En 't harnas moedig aangeschoten,
De Ballas werd van Nederland!
Op gij, Apollos' onzer dagen,
Die hier ontgloeit voor Neêrlands eer!
Velt thans, de cither aangeslagen,
Den Python van het oproer neêr!
Uw toon dringt, uit dees tempelkoren,
Oud Neerlands heldendrom in de ooren!
Zingt hier Oranje en 't vaderland!
Maar, 't zij gij d'oorlogskreet doet hooren,
Of 't heil des vredes ziet herboren,
Laat echter kunt uw zang oontgloren,
En houdt Diversa's roem in stand!⁷³

Conclusie

Diversa sed una heeft al met al een hele ontwikkeling doorgemaakt. Begonnen als een genootschap zonder bibliotheek of eigen lokaal, heeft het in 1831 een eigen lokaal, een flinke boekverzameling en is het genootschap bovendien uitgebreid met een natuurkundige afdeling. Uit de motieven voor de oprichting blijkt dat de eenheid moet worden bevorderd, het

⁷³ NL-DdtRAD, Diversa Sed Una, 99, inv.nr. 134 jaarverslag (1831) pagina 7.

ledenbestand divers moet zijn en politieke confrontaties uit de weg moeten worden gegaan. Op papier lijkt het dus een genootschap te zijn dat bijgedragen heeft aan de periode van maatschappelijke bedaardheid. Voor een gedeelte klopt dat ook, zoals blijkt uit het belang dat het genootschap hecht aan het gezin en het onderwijzen van haar leden en de jeugd. Tegelijkertijd draagt het genootschap ook politieke standpunten uit, als het streven naar de verspreiding van vaderlandsliefde en het ageren tegen de Franse tijd en de onafhankelijkheidswens van België. In het eerste jaarverslag wordt zelfs zo uitgebreid ingegaan op de Franse tijd, dat het belang dat Diversa hecht aan de wetenschap, kunsten en bovenal eenheid, haast wordt verdrongen. Het is echter jammer dat de catalogus van de bibliotheek van voor 1856 niet is overgeleverd. Een dergelijk inzicht in de literatuur die het genootschap tot haar beschikking heeft, zou veel hebben kunnen zeggen over de wetenschappelijke theorieën die in het genootschap worden besproken en aan welke literaire stromingen belang wordt gehecht. Bovendien zou het een beter inzicht hebben kunnen geven in de maatschappijvisie van Diversa sed Una.

Hoofdstuk 2: Diversa sed Una: Een divers ledenbestand?

Zoals in de inleiding en in het vorige hoofdstuk al naar voren kwam, vormde de standensamenleving een essentieel onderdeel van de negentiende-eeuwse samenleving. Zoals blijkt uit de studie van Furnée, proberen mensen zich door lidmaatschap van een genootschap te onderscheiden van het deel van de bevolking dat zich dit lidmaatschap, door een gebrek aan welvaart of een te lage sociale afkomst, niet kan veroorloven. Zoals eerder al bleek, is kennisverspreiding onder haar leden voor Diversa erg belangrijk. Tegelijkertijd werd in het vorige hoofdstuk ook al duidelijk dat Diversa slechts een select gezelschap aan leden toeliet. In dit hoofdstuk zal het ledenbestand verder onder de loep worden genomen en de vraag worden beantwoord welke processen van in- en uitsluiting er speelden in het genootschap Diversa sed Una. Wanneer het klopt dat er slechts een beperkt gezelschap wordt toegelaten, was de impact op de maatschappij relatief gezien misschien niet zo groot. Het mogelijke uitdragen van maatschappelijke bedaardheid zal dan ook slechts een kleine groep hebben bereikt.

Het ledenbestand in theorie: toelatingseisen en ballotage

In de eerste plaats maakt het genootschap in de reglementen een onderscheid tussen gewone, ook wel werkende leden genoemd, en honoraire leden. Er mochten in het begin niet minder dan acht en niet meer dan twintig gewone leden zijn. In 1817 zou dit aantal worden verhoogd tot vierentwintig leden. Alleen uit de gewone leden kunnen de bestuursleden worden gekozen. Voor de gewone leden gelden wel een aantal vereisten, zo moeten leden ‘van onbesproken gedrag en karakter’ zijn en ‘der Nederduitsche Tale behoorlijk kundig, en meer of min door eenig Wetenschappelijk of letterkundig voortbrengsel bekend’ zijn. Daarnaast moeten de gewone leden in Dordrecht wonen en geldt er een aanzienlijk lidmaatschapsgeld. Voor gewone leden bedraagt dit eenmalig vijf en een halve gulden en daarbovenop een jaarlijkse toelage van drie gulden. Vanaf 1825 werd de eis toegevoegd dat leden minimaal tweeëntwintig jaar moesten zijn. De regel dat leden in Dordrecht moeten wonen werd daarentegen versoepeld naar Dordrecht en omgeving.⁷⁴ Bovendien zijn gewone leden, zoals uit het vorige hoofdstuk al bleek, verplicht om verhandelingen te houden bij de leesvergaderingen. In 1817 werd bovendien

⁷⁴ Zoals blijkt uit artikel 24 dat stelt dat gewone leden, buitengewone leden kunnen worden, wanneer zij de stad verlaten. Met buitengewone leden worden waarschijnlijk de leden van verdienste bedoeld. NL-DdtRAD, Diversa Sed Una, 99, inv.nr. 1 wet (1816) artikel 24; ibidem, artikel 7; NL-DdtRAD, Diversa Sed Una, 99, inv.nr. 4 wet (1825) artikel 24.

bepaald dat twaalf leden per jaar verplicht een wetenschappelijke vraag moesten stellen en beantwoorden.⁷⁵

Voor honoraire leden zijn de toelatingseisen iets soepeler, namelijk ‘alle beminnaars en voorstanders van kunsten en wetenschappen, die zich, zoo door kunde als goeden naam onderscheiden’. In 1817 werd hieraan toegevoegd dat honoraire leden minimaal achttien jaar oud moesten zijn.⁷⁶ Het lidmaatschapsgeld voor honoraire leden ligt aanzienlijk hoger dan dat van gewone leden. Zij betalen voor intrede vijf gulden en vijfentwintig cent en daarbovenop een jaarlijkse toelage van 5 gulden en 25 cent. Honoraire leden betalen dus ruim twee gulden per jaar meer dan gewone leden. Hier staat tegenover dat honoraire leden, in tegenstelling tot gewone leden, niet verplicht zijn tot het geven van lezingen. Wel kunnen ze op basis van vrijwilligheid uitgenodigd worden om toch een lezing te geven. Ook geldt er geen aanwezigheidsplicht bij vergaderingen en hoeven zij geen boetes te betalen. Ze mogen aanwezig zijn bij de leesvergaderingen en jaarlijkse verslagen.⁷⁷

Ook heeft Diversa de zogenaamde ‘leden van verdienste’. Dit zijn mensen van ‘naam en gevestigden roem’ en deze kunnen zowel binnen als buiten Dordrecht wonen. Zij moeten bovendien in ‘eenige kunsten of wetenschappen bijzonderlijk uitmunten’. Zij hebben toegang tot de leesvergaderingen en het algemeen verslag en tot de gewone vergaderingen. Ze hoeven bovendien geen lidmaatschapsgeld te betalen en er wordt geen melding gemaakt van eventuele boetes. Leden van verdienste mogen echter niet stemmen of zich met de ‘huishoudelijke zaken’ van het genootschap bezighouden.⁷⁸ Naast de leden van verdienste bestaan er ook buitengewone leden. Dit zijn gewone leden die, ondanks verhuizing naar buiten de stad, toch lid willen blijven van Diversa. Zij kunnen met toestemming van het bestuur en bij meerderheid van de stemmen van de gewone leden, dit lidmaatschap verwerven. Zij hoeven dan geen toelages meer te betalen, maar mogen wel alle vergaderingen bijwonen. Wanneer zij geen buitengewoon lid worden, verliezen zij hun lidmaatschap. In feite staat deze vorm van lidmaatschap dus gelijk aan dat van de leden van verdienste.⁷⁹

Ook de ballotage is essentieel voor het toelaten van nieuwe leden. Ieder gewoon lid heeft het recht om iemand voor te stellen als gewoon of honorair lid. Op de eerstvolgende

⁷⁵ NL-DdtRAD, Diversa Sed Una, 99, inv.nr. 3-11 (1817) artikel 8, pagina 6.

⁷⁶ NL-DdtRAD, Diversa Sed Una, 99, inv.nr. 1 wet (1816) artikel 20; NL-DdtRAD, Diversa Sed Una, 99, inv.nr. 3-11 (1817) artikel 2, pagina 22; NL-DdtRAD, Diversa Sed Una, 99, inv.nr. 4 wet (1825) artikel 22.

⁷⁷ NL-DdtRAD, Diversa Sed Una, 99, inv.nr. 3-11 (1817) artikel 4, pagina 22; NL-DdtRAD, Diversa Sed Una, 99, inv.nr. 1 wet (1816) artikel 21.

⁷⁸ NL-DdtRAD, Diversa Sed Una, 99, inv.nr. 3-11 (1817) artikel 6, pagina 23; NL-DdtRAD, Diversa Sed Una, 99, inv.nr. 1 wet (1816) artikel 23.

⁷⁹ NL-DdtRAD, Diversa Sed Una, 99, inv.nr. 1 wet (1816) artikel 24.

gewone vergadering wordt over de desbetreffende persoon geballoteerd. Wanneer 2/3 van de leden voor toelating stemt, wordt het nieuwe lid aangenomen.⁸⁰ In 1817 is hieraan toegevoegd dat niemand buiten de gewone vergadering bekend mocht maken over wie is geballoteerd, tenzij het desbetreffende lid is aangenomen.⁸¹ In 1817 werd besloten dat honoraire leden ook een gewoon lidmaatschap aangeboden kon worden, wanneer de meerderheid dit bij de ballotage goedkeurde.⁸² Het is niet bekend of het genootschap een specifieke aanleiding had om deze wet in te voeren. Aangezien de wet slechts een jaar na oprichting al is aangevuld, zal het waarschijnlijk een gewone aanvulling zijn. Ook in de bestuursvergaderingen wordt er gesproken over de ballotage. Hierin wordt vermeld welke leden na ballotage zijn toegelaten. Er wordt echter nooit melding gemaakt van leden die niet door de ballotage heen zijn gekomen. Wel komt het soms voor dat kandidaten worden aangenomen, maar zelf bedanken voor het lidmaatschap. Doordat niet is overgeleverd waarom voor of tegen potentiële kandidaten is gestemd, is het niet duidelijk waar bij de ballotage op werd gelet. Waarschijnlijk gaat het hier om de vraag of iemand voldoet aan de intellectuele vereisten, zoals die blijken uit de reglementen. Middels ballotage kan bovendien niet getoetst worden of iemand de vereiste financiële middelen had.⁸³

Uit de weigering van sommige mensen om lid te worden van Diversa, blijkt wel dat niet iedereen staat te springen om lid te worden van het genootschap. Doordat in de notulen niets is vermeld over de stemmingen bij de ballotage of de beweegredenen van mensen die lidmaatschap weigeren, is het moeilijk hier een verklaring voor te geven. Ook uit de reglementen blijkt dat Diversa veel moeite deed om leden aan zich te blijven binden. Dit spreekt onder andere uit de mogelijkheid voor gewone leden om buitengewoon lid te worden wanneer zij verhuizen, zodat zij niet meer gebonden zijn aan de verplichtingen zoals de vereiste aanwezigheid bij vergaderingen. Ook lijkt het alsof het honorair lidmaatschap gezien kan worden als een soort ‘light variant’ van het gewone lidmaatschap. Deze leden kunnen immers wel de meeste vergaderingen bijwonen, maar hebben niet de verplichtingen en boetes die de gewone leden wel hebben. Soms stappen leden ook over van het gewone lidmaatschap naar het honoraire lidmaatschap. De redenen hiervoor worden echter nooit genoemd.⁸⁴ Het was ook niet

⁸⁰ Ibidem, artikel 8.

⁸¹ NL-DdtRAD, Diversa Sed Una, 99, inv.nr. 3-11 (1817) artikel 15, pagina 19.

⁸² Ibidem, artikel 4, pagina 23.

⁸³ NL-DdtRAD, Diversa Sed Una, 99, inv.nr. 25 notulen van de bestuursvergaderingen (1825-1851) pagina 6.

⁸⁴ Een voorbeeld hiervan is M. van de Brandeler. Hij stapte in 1830 over van een gewoon lidmaatschap naar honorair lidmaatschap. Ook NL-DdtRAD, Diversa Sed Una, 99, inv.nr. 133 jaarverslag (1830) pagina 4. In 1827 is iemand voorgedragen tot gewoon lid, maar de desbetreffende persoon zag hiervan af. Hij wilde liever honorair lid worden. NL-DdtRAD, Diversa Sed Una, 99, inv.nr. 25 notulen van de bestuursvergaderingen (1825-1851) pagina 9.

eenvoudig om lid te worden, zoals blijkt uit de hoge lidmaatschapseisen. Voor gewone leden zijn de eisen het strengst, maar ook honoraire leden moeten voldoen aan hoge eisen van wetenschappelijke kunde. Diversa laat dus slechts een zeer select gezelschap van mensen toe. Uit dit alles blijkt wel dat Diversa een redelijk professioneel gezelschap is en lijkt daarmee te voldoen aan het beeld dat Van den Berg schetst over gezelschappen uit de negentiende eeuw die zich in professionaliteit onderscheidden van genootschappen uit de achttiende eeuw.⁸⁵

Ook is het belangrijk om op te merken dat vrouwen niet worden toegelaten tot het genootschap, zoals blijkt uit de publicatie van enkele leden van Diversa in het jaar 2016, geschreven ter ere van het tweehonderdjarige jubileum. Toch staat er in de reglementen van 1816, 1817 en 1825 geen wet die het lidmaatschap voor vrouwen verbiedt. Wel mogen vrouwen, net als jongeren tussen de 15 en 18 jaar, bij leesvergaderingen aanwezig zijn. Zij kunnen hiervoor kaartjes kopen bij het bestuur. Waarschijnlijk zijn deze leesvergaderingen dus altijd voor vrouwen en kinderen toegankelijk. Het is echter niet helemaal duidelijk of dit echtgenoten en kinderen van de leden moeten zijn, of dat ook buitenstaanders worden toegelaten als toeschouwer.⁸⁶ In 1816 heeft de dichteres Petronella Moens een ‘gelukwens aan het genootschap’ geschreven die tijdens de leesvergadering is voorgedragen door E. Kist. Hier is het genootschap zeer over te spreken en Moens is zelfs het lidmaatschap van verdienste aangeboden. Vrouwen zijn als lid van verdienste dus wel welkom. Het is echter de vraag of Moens ooit bij vergaderingen aanwezig is geweest, maar waarschijnlijk is dit niet het geval.⁸⁷

Tot slot zullen nog enige woorden worden gewijd aan de hiërarchie binnen het genootschap. Aangezien eenheid voor Diversa zo’n belangrijke doelstelling is, moet de vraag beantwoord worden of sommige leden in hoger aanzien staan dan andere leden, en zo ja, welke leden dit betreft. De volgorde van stemming is hiervoor veelzeggend. In de vergaderingen stemmen de bestuursleden als eerste, gevolgd door de leden die het genootschap hebben opgericht.⁸⁸ De oprichters waren P. van Braam, J.B. Crol, Mr. P.J. Schull, J. Kisfelius, Haver Droeser, Mr. Van Dam, A. Kist, C.G. Merkus en D.E. Kist. De volgorde van de oprichters

⁸⁵ Zoals ook in de inleiding al naar voren kwam. Zie hiervoor Van den Berg, ‘Het literaire genootschapsleven’, 16-21.

⁸⁶ NL-DdtRAD, Diversa Sed Una, 99, inv.nr. 16 notulen van de ledenvergaderingen (16 februari 1816 – 21 juli 1825) pagina 19; NL-DdtRAD, Diversa Sed Una, 99, inv.nr. 3-11 (1817) artikel 14 pagina 26. Wim de Leur, ‘Twee eeuwen Diversa sed Una’ in: Teun Ockerse en Bob Wessels eds., *Divers Dordrecht. Verhalen over een stad* (Dordrecht 2016) 11-60, aldaar 16.

⁸⁷ Haar gelukwens is namelijk voorgedragen door E. Kist en verder is er in leesvergaderingen tussen 1816 en 1831 nooit melding gemaakt van haar aanwezigheid. NL-DdtRAD, Diversa Sed Una, 99, inv.nr. 216 verslagen van de leesvergaderingen (9 april 1816 – 27 maart 1866) pagina 3; NL-DdtRAD, Diversa Sed Una, 99, inv.nr. 121 jaarverslag (1817) pagina 7.

⁸⁸ De oprichters van het genootschap zijn te vinden in NL-DdtRAD, Diversa Sed Una, 99, inv.nr. 1 wet (1816) pagina 4.

wordt dan weer bepaald naar de hoogte van hun leeftijd. De andere leden stemmen op basis van de rang van lidmaatschap, waarmee waarschijnlijk bedoeld wordt hoe lang ze al lid zijn. Wanneer twee leden even lang lid zijn, gaat het op basis van leeftijd.⁸⁹ De hiërarchie binnen Diversa wordt dus bepaald op basis van de duur van het lidmaatschap en ouderdom en niet op basis van stand.

Het ledenbestand in de praktijk: Echte diversiteit?

Methode

Het onderzoek naar het ledenbestand van Diversa stuit al snel op enkele complicaties. Er zijn namelijk niet over de gehele periode van het bestaan van het genootschap ledenlijsten bewaard gebleven. De eerste ledenlijst stamt uit 1816 en is opgesteld ten tijde van de oprichting. Op deze lijst staan alle namen van personen die zich ‘aan de wetten van het genootschap (...) verbinden’.⁹⁰ Veel namen op deze lijst zijn echter doorgehaald, waardoor het onduidelijk is welke personen werkelijk lid zijn van het genootschap. Later in 1816 is opnieuw een ledenlijst opgesteld, dit betreft wel een duidelijk overzicht van de leden. De eerstvolgende volledige ledenlijst stamt uit 1869.⁹¹ Het is dus haast onmogelijk om een goed overzicht te geven van de leden van Diversa over de eerste vijftien jaar van het bestaan. Noodgedwongen is hier dus alleen het ledenbestand van 1816 bestudeerd. De jaarverslagen geven echter wel een goed beeld van de ontwikkeling in het ledenaantal. Tussen 1816 en 1831 is van bijna elk jaar het aantal leden genoteerd, hoewel er zes jaar ontbreken. De ontwikkeling van het aantal leden kan daarom wel bestudeerd worden.

De leden zijn gecategoriseerd volgens het systeem dat Furnée toepast in zijn studie naar Haagse sociëteiten. Hij onderscheidt drie sociale formaties in de bovenlagen van de Haagse maatschappij. De eerste laag bestaat uit de ‘aanzienlijken’ die zowel uit adel als niet-adel

⁸⁹ Ibidem, artikel 10.

⁹⁰ Ibidem, pagina 11.

⁹¹ NL-DdtRAD, Diversa Sed Una, 99, inv.nr. 2 wet (1816) pagina 1-7; NL-DdtRAD, Diversa Sed Una, 99, inv.nr. 116 lijsten houdende de gewone en honoraire leden (1869-1876). Wel is er in 1842 een lijst opgesteld met alleen de honoraire leden. Deze lijst bevat echter niet de gewone leden en valt bovendien buiten de hier bestudeerde periode. Zie hiervoor NL-DdtRAD, Diversa Sed Una, 99, inv.nr. 115 lijsten houdende de honoraire leden (1842). In de jaarverslagen wordt soms wel melding gemaakt van overlijden en een enkele keer ook van een lid dat van een gewoon lidmaatschap is overgegaan naar een honorair lidmaatschap. Dit is echter niet consequent gebeurd en hierdoor kan hieruit niets afgeleid worden. De ledenvergaderingen beginnen wel telkens met een aanwezigheidslijst. Ook de afwezige leden worden hier genoteerd. Het betreft hier echter alleen de gewone leden en niet de honoraire leden. Hierdoor is het alsnog onmogelijk om een volledig beeld te schetsen van alle leden van het genootschap. Ook wordt hier besproken welke nieuwe leden, zowel gewoon als honorair, zijn aangenomen. Er is echter niet consequent genoteerd welke leden zijn overleden of het genootschap hebben verlaten. Ook op basis van deze gegevens kan dus geen volledig beeld worden verkregen. NL-DdtRAD, Diversa Sed Una, 99, inv.nr. 16 notulen van de ledenvergaderingen (16 februari 1816 – 21 juli 1825).

bestaat, hoge staatsfunctionarissen, magistraten en rijke renteniers. De tweede laag bestaat uit de ‘fatsoenlijken’ die onder andere bestaat uit hogere en middelbare ambtenaren, officieren, beoefenaars van academische vrije beroepen en bankiers. De laatste groep is de ‘nijvere burgerij’ die onder andere bestaat uit gegoede fabrikanten, ambachtsbazen en winkeliers.⁹²

Toepassing

Zoals de tabel hieronder laat zien, maakt Diversa sed Una een snelle ontwikkeling door in het ledenaantal. In de tabel hieronder zijn alle verschillende soorten lidmaatschappen bij elkaar genomen. Uit de jaarverslagen blijkt namelijk niet altijd even duidelijk hoeveel leden tot de gewone of honoraire leden behoren. Ook wordt er vrijwel nooit melding gemaakt van buitengewone leden of leden van verdienste. De mogelijkheid bestaat dat deze leden niet bestaan, maar het is ook goed mogelijk dat de jaarverslagen van deze groep geen melding maken. Alleen van Petronella Moens is bekend dat zij een lid van verdienste is.⁹³ In de hoogtijdagen groeide het ledental zeer snel, zo zijn er tussen 1822 en 1825, 69 leden bijgekomen. Tot 1827 was er nog sprake van groei, maar vanaf 1828 begon het ledental toch gestaag te dalen tot 190 leden in 1831. Diversa klaagt hierover nooit en spreekt in de jaarverslagen altijd met trots over het ledental. Opvallend is dat er altijd expliciet melding wordt gemaakt van het aantal leden dat het lidmaatschap heeft opgezegd en dat als reden altijd wordt opgegeven dat het wegens ‘overlijden, verhuizing naar elders of anderszins’ is veroorzaakt.⁹⁴ Het lijkt alsof het genootschap wil benadrukken dat de leden niet zijn weggegaan, omdat zij niet meer tot het genootschap willen behoren, maar dat er sprake is van overmacht. De reden ‘anderszins’ wordt ook nooit toegelicht. Ook wanneer leden overstappen van een gewoon lidmaatschap naar een honorair lidmaatschap, wordt nooit vermeld wat de redenen hiervoor zijn.⁹⁵

Jaar	1816	1817	1818	1819	1820	1821	1822	1823	1824	1825	1826	1827	1828	1829	1830	1831
Aantal leden	87						157	187	214	226		236	222	209	202	190

⁹² Furnée, *plaatsen van beschaafd vertier*, 20.

⁹³ NL-DdtRAD, Diversa Sed Una, 99, inv.nr. 216 verslagen van de leesvergaderingen (9 april 1816 – 27 maart 1866) pagina 3.

⁹⁴ NL-DdtRAD, Diversa Sed Una, 99, inv.nr. 132 jaarverslag (1829) pagina 2.

⁹⁵ De tabel is gemaakt op basis van de jaarverslagen tussen 1816 en 1831. Zie hiervoor NL-DdtRAD, Diversa Sed Una, 99, inv.nrs. 120-134 jaarverslagen (1817-1831).

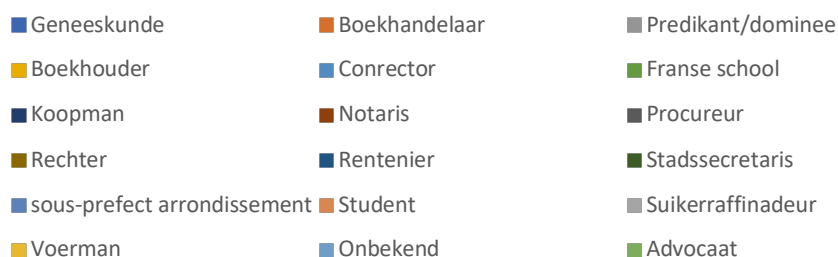
Sociale stratificatie in het ledenbestand van Diversa sed Una

Diversa sed Una had in 1816, 87 leden. Van deze leden is gepoogd de identiteit te achterhalen door gebruik te maken van het bevolkingsregister uit 1811: de *liste civique*. Met behulp van deze lijst is het gelukt om van 57 leden de identiteit te achterhalen. Van deze groep mensen is het geboortejaar en het beroep genoteerd. Hieruit blijkt dat de gemiddelde leeftijd, gewone en honoraire leden inclusief, 46 jaar is. Uit het cirkeldiagram op de volgende pagina blijkt dat de leden van Diversa zeer uiteenlopende beroepen hebben, in totaal zijn het er vierentwintig.⁹⁶ Uit dit overzicht blijkt al snel dat de meeste leden zeer hoogstaande beroepen hebben. Zo is zes procent advocaat en kan een andere zes procent zelfs rentenieren. Ook is de categorie van koopmannen zeer opvallend. Zoals Diversa zelf al aangeeft in haar doelstellingen, wil zij zowel geleerden als koopmannen bij het genootschap betrekken. Afgaande op deze gegevens, lijkt dat aardig gelukt te zijn. Ook laat het diagram zien dat de leden allemaal zeer hoogstaande beroepen hebben. Chirurgen, rechters en notarissen komen immers allemaal uit de bovenklasse van de samenleving. Zo op het eerste gezicht lijkt Diversa dus vooral de bovenklasse van de samenleving te vertegenwoordigen.⁹⁷

⁹⁶ In de Excelsheet 'beroepenverdeling' is een grotere weergave van dit cirkeldiagram te vinden.

⁹⁷ Alle gegevens zijn ontleend aan de Excelsheet over 'ledenbestand' en 'beroepenverdeling' die in de bijlage is te vinden. Hiervoor is gebruik gemaakt van NL-DdtRAD, Diversa Sed Una, 99, inv.nr. 2 wet (1816) 1-7 en van de *liste civique* Regionaal Archief Dordrecht, Stadsarchieven: de tijd van de Bataafse Republiek, 1795-1813, nummer toegang 4, inventarisnummer 169b Register houdende aantekening van alle burgers die ouder zijn dan 21 jaar en alle burgerrechten bezitten (1811). Het beroep 'Franse school' is letterlijk overgenomen uit de *liste civique*, maar in feite is dit uiteraard geen echt beroep. Het gaat hier om Rudolf van der Pijl, die 26 jaar oud was toen de *liste civique* werd opgesteld. De mogelijkheid bestaat dus dat hij een student was.

BEROEPEN IN PERCENTAGES

Bovenstaand diagram geeft al enig inzicht in de lagen van de bevolking die vertegenwoordigd waren in Diversa. Om hier nog meer inzicht te geven, zijn de beroepen gecategoriseerd volgens het systeem van Furnée. Het resultaat van deze indeling is te zien in de tabel hieronder.⁹⁸

Leden van Diversa sed Una volgens sociale stratificatie 1816	Totaal per tussencategorie	Aantal
Adel	2	
Aanzienlijken van positie Hofdignitarissen		
Diplomaten		
Hoge staatsfunctionarissen en volksvertegenwoordigers		
Magistraten		2
Ambtenaren en officieren	0	
Hoge ambtenaren		

⁹⁸ Deze tabel is ook te vinden in de Excelsheet in het tabblad 'beroepenverdeling vlg. Furnée'. Furnée past dit systeem ook toe in zijn studie Furnée, *plaatsen van beschaafd vertier*, 712-718.

Middelbare ambtenaren		
Lagere ambtenaren		
Hoge officieren		
Subalterne officieren		
Vrije en (semi-)intellectuele beroepen	28	
Advocaten, procureurs, notarissen		11
Geneeskundigen		6
Apothekers		1
Godsdienstleraren (ook predikanten en dominees)		4
Leraren en onderwijzers (ook studenten, Franse School en Conrector)		3
Kunstbeoefenaars		
Boekhouders (ook accountants)		3
Kantoorbedienden		
Ondernemers, fabrikanten, handelaren	20	
Bankiers, commissionairs in effecten, assuradeurs.		
assuradeurs, directeuren NV's Fabrikanten (ook suikerraffinadeurs)		2
Wijn-, papier-, en andere handelaren (ook koopmannen)		15
Boek-, kunst- en muziekhandelaren (ook drukkers)		3
Tussenhandelaren		
Ambachtsbazen	0	
Bouwnijverheid		
Voedingsnijverheid		
Kleding- en textielnijverheid		
Meubel en luxe nijverheid		
Metaalnijverheid (niet edele)		
Winkeliers	0	
Voeding en genot		
Kleding en textiel		
Woninginrichting en luxe-artikelen		
Winkelier/koopman (alg.) en overig		
Overige zelfstandigen	1	

Logement en koffiehuishouders		
Stalhouders en vervoerders (ook voermannen)		1
Overig		
Overige werknemers/zonder beroep	5	
Zonder beroep/zonder opgave van beroep (ook renteniers)		5
Oud- en gepensioneerde ambtenaren, officieren e.a		
Onbekend /onleesbaar	31	31
Totaal		87

NB: De tekst geschreven in het oranje en tussen haakjes, zijn extra toevoegingen. Deze toevoegingen komen niet voor in het systeem van Furnée, maar zijn noodzakelijk om ieder lid van Diversa in het systeem te kunnen plaatsen.

Uit deze tabel blijkt duidelijk dat het merendeel van de leden behoort tot de groep van de ‘fatsoenlijken’, zoals Furnée deze groep in zijn studie noemt. Het is dus slechts een zeer beperkt gezelschap dat werd toegelaten. Alle leden behoren immers tot het welgestelde deel van de bevolking. Ambachtsbazen en winkeliers behoren niet tot het ledenbestand van Diversa, wat suggereert dat het genootschap deze leden niet toelaat. Diversa heeft tot doel om liefhebbers van kunsten, geleerden en koopmannen in het genootschap te verenigen en deze doelstelling is geslaagd. Volgens de *liste civique* is er in het ledenbestand van 1816 echter niemand die het beroep ‘kunstenaar’ heeft opgegeven. Dit wil echter niet zeggen dat er zich geen dichters of kunstenaars onder de leden bevinden, maar wel dat zij dit niet als hun primaire beroep zien. Uit de notulen van leesvergaderingen blijkt namelijk wel dat er zeer veel leden zijn die, waarschijnlijk zelfgeschreven, gedichten voordragen. Tegelijkertijd sluit het hoge lidmaatschapsgeld een aanzienlijk deel van de bevolking uit. Alleen zeer welvarende mensen kunnen immers zo’n hoog bedrag betalen.⁹⁹

De directeurs van Diversa sed Una

Enkele bijzondere personen uit het ledenbestand zullen hier nader worden belicht. Het betreft hier namelijk de directeurs en medeoprichters van Diversa sed Una. Eerst zullen de directeurs worden besproken en vervolgens zal worden ingegaan op de overige oprichters.

⁹⁹ Zie hiervoor de Excelsheet ‘onderwerpen leesvergaderingen’. Hiervoor is gebruik gemaakt van NL-DdtRAD, Diversa Sed Una, 99, inv.nr. 216 verslagen van de leesvergaderingen (9 april 1816 – 27 maart 1866).

Voor dit gedeelte van het onderzoek is gebruik gemaakt van secundair bronmateriaal, onder andere uit de ‘biografische woordenboeken’ uit de negentiende en het begin van de twintigste eeuw. Er is geen tot nauwelijks archiefmateriaal van hen overgebleven, waardoor hier geen gebruik van kon worden gemaakt.¹⁰⁰ Ter verduidelijking zullen hier de namen van de oprichters op een rijtje worden gezet. De oprichters zijn namelijk P. van Braam, J.B. Crol, Mr. P.J. Schull, J. Kisfelius, F.J. Haver Droeser, Mr. Van Dam, A. Kist, C.G. Merkus en D.E. Kist.¹⁰¹

Het eerste lid dat hier zal worden belicht is Pieter van Braam, de voorzitter van Diversa sed Una. Hij werd geboren in 1740 en was cruciaal voor de totstandkoming van Diversa. Hij had een eigen boekhandel en uitgeverij en werd bovendien verscheidene malen verkozen in het stadsbestuur. Ook was hij lid van verschillende culturele genootschappen. Daarnaast schreef hij gedichten in het Nederlands en Latijn. Sinds 1790 was hij bovendien lid van de Maatschappij tot nut van ’t algemeen. Daarnaast was hij honorair lid van het gezelschap Pictura. Dat hij zeer werd gewaardeerd als lid en voorzitter, blijkt wel uit de lofrede die na zijn overlijden in 1818 door leden van Diversa is uitgesproken. Van Braam genoot veel aanzien in Dordrecht en doordat hij het initiatief tot oprichting van het genootschap steunde, nam de kans dat het genootschap een succes zou worden flink toe.¹⁰²

Peter Steven Schull heeft samen met J. Kisselius, Pieter Braam bij het genootschap betrokken. Schull is geboren in 1791 en werkte als advocaat in Dordrecht. In 1814 volgde hij zijn oom op als notaris. Hij was bovendien zeer geïnteresseerd in Latijnse dichtkunde en schreef zelf ook Nederlandse en Latijnse gedichten. Soms droeg hij deze gedichten voor bij de

¹⁰⁰ Er is wel wat archiefmateriaal over de leden van Diversa te vinden, maar het betreft hier met name geboorte-, huwelijks-, en overlijdensakten. In 1835 is er daarentegen boek over Schull geschreven. Van deze publicatie is echter geen gebruik gemaakt. Het betreft hier waarschijnlijk een soort herinneringsboek naar aanleiding van zijn overlijden. Doordat deze bron niet door Schull zelf is geschreven, maar over Schull, betreft het in feite dus een secundaire bron die niet veel toegevoegde waarde heeft ten opzichte van het hier gebruikte ‘biografische woordenboek’. Zie hiervoor voetnoot 103. Voor het desbetreffende boek zie J.C. van Reyneveld, *Blik op het leven van mr. Peter Steven Schull* (sine loco 1835).

¹⁰¹ NL-DdtRAD, Diversa Sed Una, 99, inv.nr. 2 wet (1816) pagina 1. In de ledenlijst van 1816 staat alleen Haver Droeser, dus zonder initialen. In de leesvergaderingen wordt hij echter wel met initialen benoemd. Daaruit blijkt dat hij J.F. Haver Droeser heet. Zie hiervoor NL-DdtRAD, Diversa Sed Una, 99, inv.nr. 216 verslagen van de leesvergaderingen (9 april 1816 – 27 maart 1866) pagina 10.

¹⁰² Het geheugen – Lofrede op Pieter van Braam, <https://geheugen.delpher.nl/nl/geheugen/view/lofrede-pieter-braamkist?facets%5BcollectionStringNL%5D%5B%5D=Diversa+sed+Una%3A+verzameling+van+een+letterkundig+genootschap&coll=ngvn&maxperpage=4&page=9&identificer=SAD01%3A489-71357> (geraadpleegd 28 februari 2020); Jan Leendert van Dalen, ‘Braam, Pieter van’ in: P.C. Molhuysen en P.J. Blok eds., *Nieuw Nederlandsch biografisch woordenboek. Deel* (Leiden 1933) 94-95, aldaar 94-95; Regionaal Archief – Pieter van Braam, <https://www.regionaalarchiefdordrecht.nl/biografisch-woordenboek/pieter-van-braam/> (geraadpleegd 28 februari 2020); P.G. Witsen Geysbeek, *Biographisch anthologisch en critisch woordenboek der Nederduitsche dichters. Deel I ABE-BYN* (Amsterdam 1821) 385-386; Wim de Leur, ‘Twee eeuwen Diversa sed Una’, 13.

leesvergaderingen van Diversa en enkele van deze zijn ook bewaard gebleven.¹⁰³ Johannes Kisselius was koopman en op enig moment suikerraffinadeur die later naam gemaakt heeft als dichter en auteur van treurzangen. Hij heeft enige bekendheid verworven met zijn vertaling van ‘De dood van Socrates’.¹⁰⁴

Johannes Baptista Crol was hoofdbestuurder en erevoorzitter. Hij is geboren in 1845 en heeft onder andere als scheepsarts gewerkt. In 1777 zou hij worden benoemd tot lector in de ontleed- en heelkunde in Dordrecht. Daarnaast was hij curator van de Latijnse school. Schull schreef naar aanleiding van Crols overlijden in 1823 een ‘herinnering aan verdiensten’. Hierin schreef Schull dat het jammer was dat Crol door schroom niet vaker heeft opgetreden als schrijver. Dit is volgens Schull de reden dat er slechts twee verhandelingen van Crol zijn uitgegeven.¹⁰⁵

Vervolgens zullen hier de medeoprichters worden toegelicht die geen functie als directeur hebben gekregen. J.F. Haver Drosier is hier een voorbeeld van. Hij is geboren in 1789 en werd penningmeester nadat Peter Steven Schull zijn functie had neergelegd. Buiten het genootschap was hij chirurgijn. Verder is er helaas geen secundair of archiefmateriaal van hem overgeleverd. Ook van Mr. Van Dam is geen materiaal overgeleverd. Waarschijnlijk is hij wel betrokken geweest bij de oprichting, maar is hij overleden voordat het genootschap officieel is opgericht. In de ledenlijst staat namelijk ‘obiit’ dat staat voor ‘overleden’. Over D. Ewaldus Kist is meer te vertellen, hij is geboren in 1762 en was een bekende predikant in Dordrecht en tevens voorzitter van Diversa sed Una. Hij was bovendien lid van meerdere genootschappen, zoals de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde in Leyden en het Haagsch Genootschap ter verdediging van de Christelijken Godsdienst. Bovendien heeft hij meerdere theologische

¹⁰³ A.J. van der Aa., *Biographisch woordenboek der Nederlanden. Zeventiende deel, eerste stuk* (Haarlem 1874) 523; Digitale bibliotheek van Nederland – Peter Steven Schull, <https://www.dbnl.org/auteurs/auteur.php?id=schu015> (geraadpleegd 28 februari 2020); A.J. van der Aa., *Nieuw biographisch, anthologisch en critisch woordenboek van Nederlandsche Dichters. Derde Deel* (Amsterdam 1846) 138.

¹⁰⁴ In de *liste civique* staat dat hij koopman was, maar volgens het Nieuw Nederlands biografisch woordenboek deel 3, was hij suikerraffinadeur. De *liste civique* kende het beroep suikerraffinadeur wel. Als Kisselius in 1811 suikerraffinadeur geweest zou zijn, zou dit ook moeten zijn opgenomen in de *liste civique*. Waarschijnlijk is hij dus later dit beroep gaan uitoefenen. P.C. Molhuysen en P.J. Blok, *Nieuw Nederlands biografisch woordenboek. Derde Deel* (Leiden 1914) 694; J.G. Frederiks en F. Jos. van den Branden, *Biographisch woordenboek der Noord- en Zuidnederlandsche letterkunde* (Amsterdam 1888-1891) 423; Biografisch portaal van Nederland – Johannes Kisselius, <http://www.biografischportaal.nl/persoon/63663193> (geraadpleegd 29 februari 2020); Digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren – Johannes Kisselius, <https://www.dbnl.org/auteurs/auteur.php?id=kiss001> (geraadpleegd 29 februari 2020).

¹⁰⁵ A.J. van der Aa., *Biographisch woordenboek der Nederlanden. Deel 3* (Haarlem 1858) 856-857; Jan Leendert van Dalen, ‘Crol, Johannes Baptista’ in: P.C. Molhuysen en P.J. Blok eds., *Nieuw Nederlandsch biografisch woordenboek. Deel 4* (Leiden 1918) 476-477, aldaar 476-477.

werken geschreven.¹⁰⁶ Over Antonie Kist is niet veel bekend, behalve dat hij de zoon was van Ewaldus Kist.¹⁰⁷ Tot slot zal Charles Guillaume Merkus worden besproken. Hij was geboren in 1788 en was net als Ewaldus Kist predikant. Hij was tevens lid van het Vriendelijk Gezelschap van Predikanten, genaamd ‘Concordia’.¹⁰⁸ Bovendien was hij ridder in de orde van de Nederlandse Leeuw en president van de commissie voor de zaken der Waalsche kerken.¹⁰⁹

Tot de directeuren en medeoprichters behoorden dus een uitgever, advocaat, koopman, arts, chirurgijn en twee predikanten. Deze mensen waren allemaal afkomstig uit de laag van de ‘fatsoenlijken’. De leden van Diversa behoorden ook allemaal tot deze groep. De leden en oprichters van Diversa waren dus een afspiegeling van de laag van ‘fatsoenlijken’.

Conclusie

Concluderend kan gesteld worden dat Diversa in zekere zin de groepen heeft bereikt die zij volgens doelstellingen bij het genootschap wilde betrekken. Het betrof hier voornamelijk koopmannen. De verscheidenheid die Diversa wilde uitdragen, moet echter niet worden opgevat als de wens om zoveel mogelijk mensen uit verschillende lagen van de bevolking toe te laten. Door middel van hoge contributiegelden en strenge ballotage werden mensen uit lagere maatschappelijke lagen buitengesloten. Er is een duidelijke integratie van vrije beroepen als kooplieden, advocaten en predikanten. Tegelijkertijd is er ook een sterke uitsluiting ten aanzien van winkeliers en ambachtsbazen die niet werden toegelaten tot het ledenbestand. Lidmaatschap van Diversa lijkt dus vooral een bevestiging te zijn van de hoge maatschappelijke status die de leden genoten. Deze hoge maatschappelijke afkomst beperkte zich echter niet alleen tot financiële welvaart, maar strekte zich uit tot intellectuele rijkdom die als minstens zo belangrijk werd ervaren. Diversa sed Una was al met al een elitair genootschap.

¹⁰⁶ B.F. Tydeman, J. Kisselius en J. Schouten, *Hulde aan de nagedachtenis van Ewaldus Kist. Toegewijd in het Dordrechtsh genootschap Diversa sed Una* (Dordrecht 1823) 28-34.

¹⁰⁷ De verwantschap tussen Antonie en Ewaldus Kist blijkt uit Regionaal Archief Dordrecht, Archief Burgerlijke Stand en Bevolking van Dordrecht, nummer toegang 256, inventarisnummer 231 overlidensakten Dordrecht 1841 (1841) aktenummer 187.

¹⁰⁸ Regionaal Archief Dordrecht – Ledenlijst Concordia, <https://www.regionaalarchiefdordrecht.nl/archief/zoeken/?mizig=210&miadt=46&miaet=1&micode=234&minr=851840&miview=inv2> (geraadpleegd 6 maart 2020).

¹⁰⁹ A.J. van der Aa., K.J.R. Hardewijk en Dr. G.D.J. Schotel, *Biographisch woordenboek der Nederlanden Twaalfde deel* (Haarlem 1869) 650.

Hoofdstuk 3: literatuur ter herstel en glorie van de natie: *Een analyse van de leesvergaderingen en jaarverslagen*

Zoals uit de vorige hoofdstukken al bleek, was *Diversa sed Una* een exclusief genootschap. Alleen mensen uit de zogenaamde ‘fatsoenlijke’ stand waren vertegenwoordigd. Bovendien streefde het genootschap ernaar om haar leden zoveel mogelijk te onderwijzen en politieke conflicten te ontwijken. Het lijkt dus een genootschap te zijn dat maatschappelijke en politieke bedaardheid propageerde, hoewel ook al gebleken is dat het genootschap zich daar niet altijd aan hield, zoals tijdens de Franse inval. Het is daarom belangrijk om te kijken welke maatschappijvisie *Diversa sed Una* in de praktijk heeft uitgedragen. Dit leidt dan ook tot de vraag welke inhoudelijke thema’s naar voren komen in de gedichten en redevoeringen die tijdens de leesvergaderingen en jaarverslagen worden voorgedragen en welke maatschappijvisie hieruit naar voren komt.

Het analytisch kader

Ieder onderwerp dat is besproken in leesvergaderingen en jaarverslagen is genoteerd en vervolgens is aan elk besproken onderwerp een thema gegeven.¹¹⁰ Dit thema is zelf echter nooit als zodanig benoemd in de vergaderingen. De verschillende thema’s zijn door middel van een inductieve methode tot stand gekomen en zijn dus niet uit secundaire literatuur gehaald. De thema’s die aan bod zijn gekomen, zijn hieronder weergegeven. Het is mogelijk dat één voordracht meerdere thema’s heeft. Deze thema’s zijn in de Exceltabel aangeduid als ‘thema 1’ en ‘thema 2’. Beide thema’s zijn even belangrijk; er zit dus geen hiërarchie tussen de twee thema’s. Daarnaast is bij elke spreekbeurt genoteerd welke categorie het betreft. Deze categorieën zijn benoemd als ‘fabel/romance/gedicht/’ en ‘verhandeling/beantwoording vraag’. De eerste categorie betreft literaire spreekbeurten waar een gedicht of verhaal wordt voorgedragen. Bij de tweede categorie gaat het om redevoeringen die niet literair van aard zijn. Voor de jaarverslagen is dezelfde methode gebruikt. Doordat zowel de leesvergaderingen als jaarverslagen zijn geanalyseerd, is het ook mogelijk een vergelijking tussen de twee te maken. De overeenkomsten en verschillen tussen de twee vergaderingen zullen in dit hoofdstuk dan ook besproken worden. De thema’s zullen op de volgende pagina kort worden toegelicht.

¹¹⁰ Alle verslagen zijn opgenomen, behalve de bijzondere leesverslagen, waarin wordt ingegaan op het overlijden van een lid. Deze vergaderingen vormen een afwijking van de normale vergaderingen. De ‘normale’ thema’s, zoals die zijn genoemd in de tabel, komen in deze vergaderingen namelijk niet naar voren.

Thema's lees- en jaarvergadering

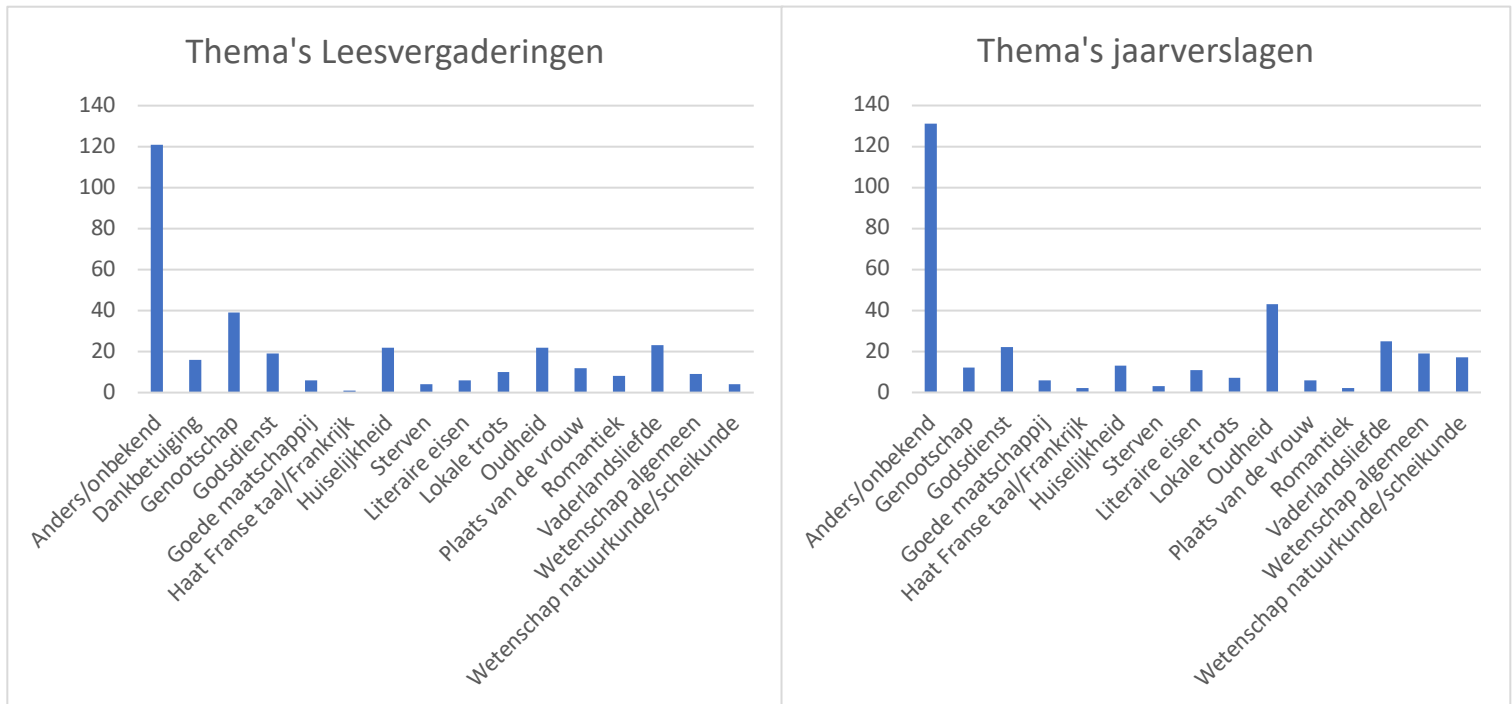
Anders/onbekend	Dankbetuiging	Genootschap	Godsdienst
Goede maatschappij	Haat Franse taal/Frankrijk	Huiselijkheid	Literaire eisen
Lokale trots	Oudheid	Plaats van de vrouw	Sterven
Romantiek	Vaderlandsliefde	Wetenschap algemeen	Wetenschap natuurkunde/scheikunde

Om te beginnen vallen er veel voordrachten in het thema 'anders/onbekend'. Dit is een restcategorie waarin alle voordrachten zijn geplaatst die niet tot de andere thema's behoren of waarvan de inhoud verloren is gegaan. In de categorie 'dankbetuiging' gaat het om een woord van dank dat de voorzitter aan het eind van sommige voordrachten uitspreekt aan degene die de verhandeling heeft uitgesproken. Deze dankwoorden worden alleen tijdens de leesvergaderingen uitgesproken en de inhoud hiervan is in alle gevallen verloren gegaan. Inhoudelijk zijn ze derhalve niet zo relevant voor de analyse, maar ze zijn wel opgenomen ter volledigheid. In de categorie 'genootschap' gaat het vervolgens om voordrachten die de genootschappelijke werkzaamheden bespreken. In de categorie 'godsdienst' zijn verder alle godsdienstige verwijzingen opgenomen, bijvoorbeeld wanneer er Bijbelverhalen worden besproken. Onder 'goede maatschappij' worden verwijzingen verstaan die duiden op ideeën over hoe de maatschappij verbeterd kan worden. De categorie 'literaire eisen' sluit hier nauw op aan, maar dan betreffen het ideeën over hoe de dichtkunst vooruitgeholpen kan worden. 'Sterven' is een thema dat met name lezingen bevat over de sterfelijkheid en onsterfelijkheid. Vervolgens is er een thema genaamd 'romantiek' dat allerlei gedichten en voordrachten bevat waarin romantische taferelen worden geschetst. Het thema 'oudheid' bevat alle voordrachten waarin wordt gerefereerd aan de klassieke oudheid.

'Huiselijkheid' en 'plaats van de vrouw' zijn vervolgens thema's die nauw met elkaar samenhangen. In de eerste categorie betreft het alle uitspraken over het gezin, kinderen en ouders. Het tweede thema betreft specifiek lezingen die bespreken hoe een vrouw zich zou moeten gedragen en wat wordt verstaan onder moederschap. Er wordt dus gekeken welke onderwerpen overeenkomen met de definitie van huiselijkheid, zoals die in de inleiding naar voren zijn gekomen in de teksten van Krol en Jensen. Naast 'huiselijkheid' en de 'plaats van de vrouw' is 'vaderlandsliefde' een belangrijk thema. Onder 'vaderlandsliefde' worden namelijk alle voordrachten verstaan die Nederlandse helden, Nederlandse geschiedenis of het

koningshuis tot onderwerp hebben. De laatste hier genoemde thema's hangen dus nauw samen met de doelstellingen van Diversa. Tot slot wordt er een onderscheid gemaakt tussen 'wetenschap algemeen' en 'wetenschap natuurkunde en scheikunde'. 'Wetenschap algemeen' is in feite een restcategorie waartoe alle wetenschappelijke onderwerpen behoren, die niet onder de thema's natuurkunde of scheikunde vallen.

Diverse onderwerpen, verspreiden van kennis als doel

In de grafieken hierboven is te zien hoe vaak de verschillende thema's voorkomen bij de leesvergaderingen en jaarverslagen. Wat meteen opvalt, is het grote aantal voordrachten die tot de categorie 'anders' behoren. Dit komt doordat de inhoud van veel voordrachten verloren is gegaan en de titels ook weinig zeggen. Al deze voordrachten zijn in de categorie 'anders' geplaatst. Ook bevat de categorie veel prozaïsche en dichterlijke voordrachten over allerlei onderwerpen, van spreekwoorden tot fabelvertellingen. Daarnaast komt in beide soorten vergaderingen het thema 'oudheid' veel voor. Vaak betreft het hier gedichten uit de Griekse mythologie of uiteenzettingen van gebeurtenissen uit de Klassieke Oudheid. Vaak hebben deze lezingen als onderliggend doel om te dienen ter lering. Zo wordt er in 1822 een lezing gegeven over 'gunstige leefwijze en maatschappelijke inrigtingen bij de Grieken' op de 'wetenschappelijke beschaving' en de 'bloei der letterkunde'.¹¹¹ Deze lezing geeft inzicht in de

¹¹¹ NL-DdtRAD, Diversa Sed Una, 99, inv.nr. 126 jaarverslag (1823) citaat 131.

levensstijl van de Grieken en kijkt naar de invloed die dit heeft gehad op de letterkunde. De klassieke oudheid wordt hier dus gebruikt ter lering voor de ontwikkeling van nieuwe literatuur. Andere verhandelingen hebben juist Griekse helden als onderwerp die een goed voorbeeld zijn van ‘grootheid van ziel’ en ‘wilskracht’.¹¹² De oudheid dient dus ook als voorbeeld voor het dagelijks leven.

Deze voordrachten laten zien dat Diversa het belangrijk vindt om haar leden te onderwijzen. Dit komt nog veel sterker naar voren in het thema ‘goede maatschappij’. De voordrachten in deze categorie, gaan onder andere over burgerschap en over de verplichtingen van burgers in de maatschappij zoals blijkt uit het volgende citaat: ‘verplichtingen van den mensch, als maatschappelijk lid, afleidt en betoogt.’¹¹³ Ook gaat het hier om onderwerpen als de zedelijke verbetering van gevangenen en de manier waarop oorlog gevoerd moet worden.¹¹⁴ Het volgende citaat uit een jaarverslag zegt bijvoorbeeld dat oorlog: ‘(...) in zooverre ook alleen, te verdedigen is, als zijnde dan slechts noodweer tegen onregtvaardigt [sic] aanvallen’.¹¹⁵ Oorlog mag volgens deze redevoering alleen gevoerd worden ter verdediging en mag nooit verder gaan dan dat. Het thema ‘goede maatschappij’ laat dus zien hoe burgers zich zouden moeten gedragen. Niet alle gedichten lijken echter lering tot doel gehad te hebben. Zo werden er ook vaak zogenaamde ‘romances’ voorgedragen die waarschijnlijk puur prozaïsch van aard waren. Zo is er een voordracht met als titel ‘Romantisch tafereel uit de Riddertijden.’ Deze voordrachten vallen dan ook onder het thema ‘romantiek’.¹¹⁶

Naast deze thema’s als ‘oudheid’, ‘romantiek’ en ‘goede maatschappij’, was ‘genootschap’ een belangrijk thema. In veel voordrachten staat het belang van het genootschap namelijk centraal. Met name in de leesvergaderingen worden er vaak gedichten voorgedragen die het afgelopen genootschappelijke jaar beschrijven.¹¹⁷ Soms komt in deze redevoeringen tot uiting hoe belangrijk eenheid voor het genootschap is. Uit de oprichtingsmotieven blijkt

¹¹² NL-DdtRAD, Diversa Sed Una, 99, inv.nr. 216 verslagen van de leesvergaderingen (9 april 1816 – 27 maart 1866) citaat 251; NL-DdtRAD, Diversa Sed Una, 99, inv.nr. 129 jaarverslag (1826) citaat 184. Citaat 184 stelt de Oudheid als voorbeeld als het gaat om deugden. Er zijn uiteraard meer citaten die dit als onderwerp hebben. Zie daarvoor in de database de citaten onder ‘oudheid’.

¹¹³ NL-DdtRAD, Diversa Sed Una, 99, inv.nr. 216 verslagen van de leesvergaderingen (9 april 1816 – 27 maart 1866) citaat 69. Zie verder alle citaten onder ‘goede genootschap’ in de Excelsheet over de leesverslagen.

¹¹⁴ NL-DdtRAD, Diversa Sed Una, 99, inv.nr. 216 verslagen van de leesvergaderingen (9 april 1816 – 27 maart 1866) citaat 177 en 196.

¹¹⁵ NL-DdtRAD, Diversa Sed Una, 99, inv.nr. 122 jaarverslag (1819) citaat 41.

¹¹⁶ Zie voor deze specifieke lezing NL-DdtRAD, Diversa Sed Una, 99, inv.nr. 216 verslagen van de leesvergaderingen (9 april 1816 – 27 maart 1866) citaat 99. Verder alle citaten in de leesvergaderingen en jaarverslagen met het thema ‘romance’.

¹¹⁷ NL-DdtRAD, Diversa Sed Una, 99, inv.nr. 216 verslagen van de leesvergaderingen (9 april 1816 – 27 maart 1866) citaat 183, 185, 257 en 263; NL-DdtRAD, Diversa Sed Una, 99, inv.nr. 131 jaarverslag (jaar 1828) citaat 245; NL-DdtRAD, Diversa Sed Una, 99, inv.nr. 132 jaarverslag (jaar 1829) citaat 269.

duidelijk dat het streven naar eenheid in verscheidenheid' een belangrijk doel is.¹¹⁸ Dit komt ook naar voren in het volgende citaat, uitgesproken in de jaarvergadering van 1819: '(...) terwijl ons aller verschillende samenwerking aan onze zinspreuk getrouw bleef. Verscheiden, maar één was de bendleuze [sic], door den eersten voorzitter des genootschaps gekozen. De ondervinding overtuigde ons ieder jaar van de gepastheid zijner keuze.'¹¹⁹

Die eenheid waar Diversa naar streeft wordt in de reglementen benadrukt door het genootschap te vergelijken met een gezin. Dit maakt het des te interessanter om te kijken hoe het thema huiselijkheid naar voren komt in de vergaderingen. In de leesvergaderingen heeft huiselijkheid met name betrekking op het huwelijk en het geluk dat kinderen brengen. Deze gedichten dragen als titel onder andere 'Romantisch tafereel van huwelijksliefde en kindermin' en 'het huwelijk'.¹²⁰ Vaak gaat het ook over de liefde van ouders voor hun kinderen en de vreugde bij hun geboorte, of het verdriet bij overlijden.¹²¹ 'Huiselijkheid' komt als thema ook relatief vaak voor. De vrouw was binnen het gezin erg belangrijk in haar rol als moeder. Zo zijn er bijvoorbeeld gedichten getiteld 'moederliefde', 'moedertrouw' en 'moederlijk berouw' voorgedragen.¹²² Verder wordt in deze gedichten ook de eer van de vrouw benadrukt, waarbij maagdelijkheid zeer belangrijk wordt bevonden, zoals treffend blijkt uit de titel van het gedicht 'Het gevallen meisje, de vrucht hare liefde aan, het gesticht der moedermaagd toewijdende'.¹²³ Uit deze gedichten blijkt dat de vrouw een centrale rol vervulde binnen het gezin, maar ook vooral dat zij kwetsbaar is en beschermd moet worden. Zoals in de studie van Krol al naar voren kwam, speelde de huiselijkheidscultus een belangrijke rol in de negentiende eeuw. Geluk, deugd en godsvrucht zijn essentieel voor dit huiselijke geluk.¹²⁴

De liefde voor het gezin beperkt zich niet tot het eigen gezin, maar strekt zich uit tot de koninklijke familie. Zo wordt er een lofdicht uitgesproken bij de geboorte in 1817 van Willem Alexander Paul Frederik Lodewijk, de latere koning Willem III en wordt er ook stilgestaan bij de verjaardag van koning Willem I in 1825.¹²⁵ Deze vorm van vaderlandsliefde ligt dicht bij

¹¹⁸ Zoals bleek uit het eerste hoofdstuk waar de oprichtingsmotieven werden besproken.

¹¹⁹ NL-DdtRAD, Diversa Sed Una, 99, inv.nr. 122 jaarverslag (jaar 1819) citaat 48.

¹²⁰ NL-DdtRAD, Diversa Sed Una, 99, inv.nr. 216 verslagen van de leesvergaderingen (9 april 1816 – 27 maart 1866) citaat 233 en 132.

¹²¹ Ibidem, citaat 113 en 140.

¹²² Ibidem, citaat 12, 96 en 208.

¹²³ Ibidem, citaat 55. In de jaarverslagen worden over het algemeen dezelfde gedichten aangehaald als in de leesvergaderingen. Er is dus nauwelijks sprake van nieuwe bijdragen.

¹²⁴ Zoals bleek uit de inleiding waarin de studie van Krol werd besproken. Krol, *De smaak der natie*, 60-62; Kruithof, 'De deugdzaam natie', 104-105.

¹²⁵ Ibidem, citaat 20 en 269; NL-DdtRAD, Diversa Sed Una, 99, inv.nr 122 jaarverslag (1819) citaat 46. En zoals ook blijkt uit een gedicht over de overgave van Antwerpen in 1558 NL-DdtRAD, Diversa Sed Una, 99, inv.nr 134 jaarverslag (1831) citaat 300.

huiselijkheid. Die verbinding tussen huiselijkheid en vaderlandsliefde komt ook sterk naar voren in de studie van Krol. Zij laat zien dat vaderlandsliefde sterk is verwant aan waarden als huiselijkheid en maatschappelijk geluk. Bovendien laat Jensen zien dat vaderlandsliefde een belangrijk onderdeel is van cultuurnationalisme, dat vervolgens vaak naar voren komt in verzetsliteratuur waarin wordt geageerd tegen de Franse overheersing van Nederland.¹²⁶ Die verbinding tussen vaderlandsliefde en verzetsliteratuur blijkt ook uit het thema ‘haat Franse taal/Frankrijk’. Zo wordt het nationale verleden hier vaak bezongen en worden nationale helden gehuldigd middels gedichten en redevoeringen. Zo wordt Michiel de Ruyter geëerd met een lofdicht en wordt er stilgestaan bij de overwintering van Nederlanders op Nova Zembla.¹²⁷ Vaderlandsliefde is door de tijd heen een constant terugkerend thema. Het jaar 1831 is voor dit thema een belangrijk jaar, aangezien toen de onafhankelijkheidsoorlog tussen België en Nederland uitbrak. De gedichten hebben dan ook allemaal te maken met deze oorlog en gaan met name over Jan van Speijk, die wordt geëerd als een zeeheld.¹²⁸ De vaderlandsliefde heeft hier dus betrekking op Nederland en het lijkt erop dat de onafhankelijkheidswens van België niet wordt gewaardeerd door Diversa.

Dat vaderlandsliefde wordt ingezet om te ageren tegen de Franse tijd blijkt duidelijk uit het thema ‘haat Franse taal/Frankrijk’. Met name in de beginjaren van Diversa, gaat het meermalen over de Franse inval. Zo heeft het genootschap in 1816 een schilderij laten maken over de inval van de Fransen op Dordrecht in november 1813. Het schilderij is gemaakt met het doel dat mensen ‘herdenken hoe veeg onze toestand was en hoe wij meer door moed, dan door sterkte of beleid, zijn gered’.¹²⁹ Het schilderij is op de vorige pagina afgebeeld.¹³⁰ Ook wordt er in 1818 een verhandeling gegeven in de leesvergadering over Charlotte Corday waarin het volgende citaat zeer treffend is: ‘bloedig staatstoneel waar de omwentelingsgeest van een

¹²⁶ Zoals naar voren kwam in de inleiding waar de studie van Jensen werd besproken. Jensen, ‘De Gouden Eeuw als ijkpunt van nationale identiteit’, 174-175.

¹²⁷ NL-DdtRAD, Diversa Sed Una, 99, inv.nr. 216 verslagen van de leesvergaderingen (9 april 1816 – 27 maart 1866) citaat 93 en 81.

¹²⁸ Ibidem, citaat 313-315; NL-DdtRAD, Diversa Sed Una, 99, inv.nr 134 jaarverslag (1831) citaat 300, 312-314.

¹²⁹ NL-DdtRAD, Diversa Sed Una, 99, inv.nr 120 jaarverslag (1817) pagina 21. Belangrijk om op te merken is dat het hier niet om een voordracht gaat. Het zijn opmerkingen die in het algemene deel van de jaarvergadering zijn gemaakt. Dit citaat is daarom ook niet opgenomen in de Excel database. Het betreft hier echter wel vaderlandsliefde en daarom is het citaat opgenomen in deze scriptie.

¹³⁰ Dit schilderij is gemaakt door Schouman en Schotel en kostte duizend gulden. Zie hiervoor NL-DdtRAD, Diversa Sed Una, 99, inv.nr 120 jaarverslag (1817) pagina 20. Zie voor de bron van het schilderij Dordrechts Museum - De beschieting van Dordrecht door de Fransen (24-11-1813) – <https://www.dordrechtsmuseum.nl/objecten/id/dm-975-505/> (geraadpleegd 6 maart 2020).

verbijsterd volk zijne gruwel vol speelde. Op eenmaal zagen wij ons omgeven van de ijsselijkheden des Fransche schikbewinds'.¹³¹

Op het eerste gezicht lijkt het gedicht dus een negatief beeld te willen schetsen van Frankrijk, maar wanneer dieper wordt ingegaan op het verhaal van Charlotte Corday lijkt het genuanceerder te liggen. Charlotte was een aanhanger van de Girondijnse factie ten tijde van de Franse Revolutie en was verantwoordelijk voor de moord op journalist Jean-Paul Marat, die zij verantwoordelijk achtte voor de bloedige strijd tussen de Girondijnen en Montagnards. Charlotte werd hiervoor ter dood veroordeeld en kwam vervolgens bekend te staan als een martelaar die stierf voor de republikeinse idealen van de Franse Revolutie.¹³² Dit is een bijzonder gegeven, aangezien juist Diversa zo fel ageerde tegen de Franse overheersing van Nederland en Dordrecht in het bijzonder. Door een gedicht te schrijven over Charlotte Corday, lijkt het alsof het genootschap de idealen van de Franse Revolutie ook hoog had zitten.

De haat jegens de Fransen gaat in het citaat over het schilderij gepaard met een bewondering voor de moed van de Dordtse inwoners tijdens de inval. Die trots op de inwoners en de stad Dordrecht is gedurende de eerste vijftien jaar meerdere malen bezongen in lofdichten en vallen onder het thema 'lokale trots'. Die trots op de stad Dordrecht heeft niet alleen betrekking op de moed van haar inwoners, maar ook op kunstgezelschappen die vroeger in Dordrecht bestonden, dichters die uit de stad kwamen en de geschiedenis van Dordrecht in het algemeen.¹³³

Een van de laatste thema's die hier zal worden besproken is 'sterven'. Hier valt niet zoveel over te zeggen, omdat dit thema slechts driemaal voorkomt in de leesvergaderingen en jaarverslagen. Bij deze gedichten gaat het vaak over sterfelijkheid en onsterfelijkheid.¹³⁴ De laatste twee thema's zijn 'godsdienst' en 'wetenschap algemeen' en 'wetenschap natuurkunde/scheikunde'. De godsdienstige onderwerpen hebben vooral betrekking op Bijbelverhalen, profeten, kerkhervormers zoals Luther en de verhouding tussen God en de mens. Een van de redevoeringen zegt bijvoorbeeld dat godsdienst onheil in het leven zou doen tegengaan, zoals blijkt uit het volgende citaat: 'Tot handhaving dat geboorte, schoonheid, noch deugd tegen de wisselvalligheden der fortuin waarborgen, maar de laatste alleen, bij vaste

¹³¹ Deze verhandeling is gehouden in een leesvergadering in 1818, NL-DdtRAD, Diversa Sed Una, 99, inv.nr. 216 verslagen van de leesvergaderingen (9 april 1816 – 27 maart 1866) citaat 35. Deze verhandeling is in het jaarverslag nog een keer besproken, uit deze vergadering komt ook het citaat. Zie hiervoor NL-DdtRAD, Diversa Sed Una, 99, inv.nr 121 jaarverslag (1818) citaat 27.

¹³² Gay L. Gullickson, 'Militant Women. Representations of Charlotte Corday, Louise Michel and Emmeline Pankhurst', *Women's History Review* 23:6 (2014) 837-852, aldaar 838-839.

¹³³ Zie hiervoor alle citaten onder 'lokale trots' bij de leesverslagen en jaarvergaderingen in de Excelsheet.

¹³⁴ Zie hiervoor alle citaten onder 'sterven' bij de leesverslagen en jaarvergaderingen in de Excelsheet.

grondbeginselen van godsdienst, tegen de verschrikkelijkste onheilen des levens doet pal staan.¹³⁵ Tot de wetenschappelijke onderwerpen behoren onder andere de geschiedenis van de aarde, plantenkunde en de dampkring. Er wordt zelfs bijgeloof over dwaallichten ontkracht door hier de wetenschappelijke verklaring voor te geven. Wetenschap werd door Diversa zeer belangrijk gevonden en daarom werd er in 1821 ook een natuurkundige afdeling opgericht.¹³⁶

Veel voorkomende sprekers en de verschillen tussen leesverslagen en jaarvergaderingen

Tot slot zal hier nog worden stilgestaan bij twee niet onbelangrijke onderdelen van de analyse. Ten eerste zal hier worden gekeken welke leden het meest een voordracht houden bij de leesvergaderingen en ten tweede zullen de verschillen tussen de leesverslagen en de jaarvergaderingen worden besproken.

Top 5 sprekers	Aantal keer gesproken	Functie in genootschap
B.F. Tijdeman	51	Voorzitter (vanaf 1822)
J. Kisselius	31	Oprichter/voorzitter
P.J. Schull	20	Oprichter
E. Kist	17	Oprichter
J. Evera	11	Geen
A. Kist	11	Oprichter

Voor de leesvergaderingen is een top vijf gemaakt van de sprekers die vaak een voordracht houden. In de tabel hiernaast is te zien welke leden dat zijn en hoe vaak zij een voordracht hebben gehouden. Hierbij valt meteen op dat de leden die het meest spreken, tevens de oprichters van het genootschap zijn. Het betreft hier J. Kisselius, P.J. Schull, E. Kist en A. Kist. Deze leden zijn eerder besproken in het tweede hoofdstuk. Hier zal derhalve alleen nog worden ingegaan op B.F. Tijdeman en J. Evera.

Tijdeman was geboren in 1784. Hij was lid van het genootschap Pictura en werd in 1822 benoemd tot voorzitter van Diversa. Hij was onder andere onderwijzer voor het academisch onderwijs en vertaalde en schreef zelf gedichten. In 1822 werd hij bovendien benoemd tot dokter in de godgeleerdheid in Leiden. Door dit alles stond hij dan ook in zeer hoog aanzien in Dordrecht en omgeving.¹³⁷ Jacob Evera werd geboren in 1790 en was procureur van beroep.

¹³⁵ NL-DdtRAD, Diversa Sed Una, 99, inv.nr. 216 verslagen van de leesvergaderingen (9 april 1816 – 27 maart 1866) citaat 112. En verder in het algemeen alle invoer onder ‘godsdienst’ in de leesverslagen en jaarvergaderingen.

¹³⁶ NL-DdtRAD, Diversa Sed Una, 99, inv.nr. 183 Overzicht van de natuurkundige afdeling sedert de oprichting op 2 oktober 1821 (1846). Over het ontkrachten van bijgeloof en de dampkring zie NL-DdtRAD, Diversa Sed Una, 99, inv.nr 124 jaarverslag (1821) citaat 71; NL-DdtRAD, Diversa Sed Una, 99, inv.nr 132 jaarverslag (1829) citaat 256. Zie voor de geschiedenis van de aarde NL-DdtRAD, Diversa Sed Una, 99, inv.nr 123 jaarverslag (1820). Citaat 59. Zie voor plantenkunde onder andere NL-DdtRAD, Diversa Sed Una, 99, inv.nr 124 jaarverslag (1821) citaat 71. Zie verder alle citaten onder ‘wetenschap algemeen’ en ‘wetenschap natuurkunde en scheikunde’.

¹³⁷ Het lidmaatschap van Pictura blijkt uit de titel van het volgende archiefstuk. Regionaal Archief Dordrecht, Tekengenootschap 'Pictura', nummer toegang 206, inventarisnummer 546 feestviering van het vijftig-jarig

Verder is er helaas weinig over hem bekend, behalve dat hij als procureur meerdere malen in de *Dordrechtsche Courant* wordt genoemd.¹³⁸ De oprichters hebben dus een dominante rol in de leesvergaderingen. Dit is deels logisch te verklaren, doordat de voorzitter vaak een dankwoord uitspreekt nadat leden een lezing hebben gehouden.

Tot slot zal er nog kort stil gestaan worden bij de verschillen tussen de leesvergaderingen en de jaarverslagen. In feite zijn de verschillen tussen de twee minimaal, doordat de jaarverslagen de activiteiten van het genootschappelijk jaar samenvatten. Hierin komen alle belangrijke voordrachten van de leesvergaderingen dus nog een keer aan bod. In deze jaarverslagen worden ook de activiteiten van de natuurkundige afdeling samengevat, wat verklaart dat het aantal voordrachten in de categorieën ‘wetenschap algemeen’ en ‘wetenschap natuurkunde/scheikunde’ in de jaarvergaderingen vele malen hoger zijn dan in de leesvergaderingen. Wel zit er een verschil tussen de twee vergaderingen als het gaat om de verhouding tussen de categorie ‘fabel/romance/gedicht’ en ‘verhandeling/beantwoording vraag’. In de leesvergaderingen worden er ongeveer evenveel gedichten voorgedragen als dat er redevoeringen worden gehouden. In de jaarverslagen worden daarentegen veel meer redevoeringen gehouden dan dat er gedichten worden voorgedragen. Dit heeft waarschijnlijk te maken met het feit dat de jaarvergaderingen niet altijd alle gedichten uit de leesverslagen aanhalen. Zo worden deze gedichten uit de leesverslagen vaak overgeslagen en wordt er alleen gezegd dat er gedichten zijn voorgedragen.¹³⁹ Het lijkt er dus op dat de jaarvergaderingen een grotere nadruk leggen op de wetenschappelijke bezigheden van het genootschap. Toch is deze conclusie niet helemaal terecht. In veel andere jaarverslagen wordt er namelijk wel uitgebreid stilgestaan bij de gedichten uit de leesvergaderingen. Meestal worden echter alleen de hoogtepunten van deze vergaderingen besproken.¹⁴⁰

bestaan van het genootschap 'Pictura' te Dordrecht op den 17 augustus 1824, door A. Kist en B.F. Tijdeman (1824); auteur onbekend, *Handelingen der jaarlijksche vergadering van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden, gehouden den 5 van Hooimaand 1830* (Leiden 1830) 6-15.

¹³⁸ Zie hiervoor onder andere ‘extract-eisch tot scheiding van bijwoning en goederen’, *De Dordrechtsche Courant* (27-08-1811).

¹³⁹ Zoals blijkt uit NL-DdtRAD, Diversa Sed Una, 99, inv.nr 125 (1822) citaat 100.

¹⁴⁰ In de leesvergaderingen is er 151 keer sprake van voordrachten in de categorie ‘fabel/romance/gedicht’ en er zijn 164 voordrachten in de categorie ‘verhandeling/beantwoording vraag’. In de jaarverslagen is er 74 keer sprake van voordrachten in de categorie ‘fabel/romance/gedicht’ en 240 keer van een voordracht in de categorie ‘verhandeling/beantwoording vraag’. Zie hiervoor de Excelsheet, tabbladen ‘grafieken leesvergaderingen’ en ‘grafieken jaarverslagen’.

Conclusie

Concluderend kan gesteld worden dat in de leesverslagen en de jaarvergaderingen een gevarieerd aanbod aan thema's wordt besproken. Van godsdienst tot wetenschap en van huiselijkheid tot literaire eisen. De thema's 'huiselijkheid' en 'plaats van de vrouw' laten zien dat Diversa grote waarde hecht aan het gezin en het idee dat het gezin het belangrijkste is in de maatschappij. Dit gegeven laat zien dat Diversa mogelijk heeft bijgedragen aan een cultuur van maatschappelijke bedaardheid. Daarnaast heeft het genootschap kenmerken die duiden op een emanciperend karakter. Zo moeten leden onderwezen worden in literatuur en in goed burgerschap. Bovendien wordt vaderlandsliefde ingezet om te ageren tegen de Franse inval in Nederland. Tegelijkertijd lijken de idealen van de Franse revolutie gesteund te worden. Dit kan verklaard worden vanuit het idee dat oorlog alleen mag dienen als noodweer tegen aanvallen. De Franse revolutie is uiteindelijk geëscaleerd in geweld wat voor een politiek conflict heeft gezorgd. Zoals uit de motieven voor oprichting al bleek, probeert Diversa politieke en godsdienstige conflicten altijd te vermijden.

Conclusie

In de inleiding is geconstateerd dat de negentiende eeuw een periode van maatschappelijke bedaardheid was. Waar burgers in de achttiende eeuw zeer politiek actief waren, was er in de negentiende eeuw sprake van een afname van deze maatschappelijke en politieke activiteit. In de negentiende eeuw waren er veel genootschappen die een al dan niet emanciperende werking hadden en maatschappelijke groepen in- of uitsloten. Dit alles heeft tot de vraag geleid welke rol Diversa sed Una heeft gespeeld in het vormen en uitdragen van culturele en politieke waarden tussen 1816 en 1831.

In het eerste hoofdstuk stond de vraag centraal welke motieven ten grondslag lagen aan de oprichting van Diversa en hoe het genootschap zich in de beginjaren heeft ontwikkeld. De motieven voor oprichting waren het onderwijzen in de kunsten en wetenschappen, het onderscheiden ten opzichte van andere steden, het bevorderen van vaderlandsliefde, lokale trots, het onderwijzen van de jeugd en het brengen van eenheid in verscheidenheid. Deze motieven duiden op een cultuur waarin het gezin als een belangrijk onderdeel van de maatschappij werd gezien. Dit laat zien dat Diversa heeft bijgedragen aan een periode van maatschappelijke bedaardheid. Tegelijkertijd moet er in deze stelling nuance worden aangebracht. Met motieven als vaderlandsliefde en het onderwijzen van de leden laat Diversa ook zien dat zij haar leden wil vormen tot goede vaderlandslievende burgers. Enerzijds droeg het genootschap dus een huiselijkheidscultus uit, terwijl het aan de andere kant ook emanciperende kenmerken had.

Het tweede hoofdstuk heeft antwoord pogen te geven op de vraag welke processen van in- en uitsluiting er speelden. Diversa had als oprichtingsmotief om eenheid te brengen in verscheidenheid, wat suggereert dat er gestreefd werd naar een divers ledenbestand. In de praktijk viel die diversiteit tegen. De oprichters en leden behoorden vrijwel allemaal tot de laag van 'fatsoenlijken' en maakten dus allemaal onderdeel uit van de elite van de maatschappij. Bovendien werden mensen uit lagere maatschappelijke lagen uitgesloten door middel van hoge contributiegelden en ballotage. Er waren dan ook geen winkeliers of ambachtsbazen lid van het genootschap. Wel was er sprake van integratie van de vrije beroepen, als kooplieden, advocaten en dominees. De verklaring voor het hoge aantal kooplieden ligt in de crisis van de Dordtse handel tijdens de Franse inval. Voor deze crisis was handel een essentieel onderdeel van de economie in Dordrecht en stonden de kooplieden hoog in aanzien. Na de Franse tijd poogde deze groep die prestige te herstellen en lidmaatschap van Diversa kon hieraan bijdragen. Hetzelfde geldt voor de integratie van de oude regentenfamilies in het genootschap. Deze

families waren hun invloed en aanzien verloren tijdens de Franse tijd en ook voor deze groep kon lidmaatschap van *Diversa* bijdragen aan herstel van deze prestige.

In het laatste hoofdstuk werd tot slot de vraag beantwoord welke inhoudelijke thema's naar voren komen in de gedichten en redevoeringen die tijdens de leesvergaderingen en jaarverslagen worden voorgedragen en welke maatschappijvisie hieruit bleek. Hieruit bleek dat thema's als 'huiselijkheid' en 'plaats van de vrouw' belangrijk werden gevonden. Door het gezin centraal te stellen, kan *Diversa* mogelijk hebben bijgedragen aan de periode van maatschappelijke bedaardheid. Tegelijkertijd hadden deze voordrachten wel tot doel om goede burgers te creëren, zoals ook bleek uit het thema 'goede maatschappij'. De waarden die werden uitgedragen waren wel sterk huiselijk van aard, maar hadden een belangrijke invloed op de manier waarop de maatschappij ingericht moest worden. Bovendien werden thema's als 'huiselijkheid' en 'vaderlandsliefde' ook met elkaar gecombineerd en leidde vaderlandsliefde tot ferme uitspraken over de Franse tijd en de Belgische onafhankelijkheidsoorlog. Cultuurnationalisme komt dus duidelijk naar voren in de thema's die besproken worden in de vergaderingen. Voordrachten die een sterke huiselijkheidscultus uitdragen staan hier dus naast onderwerpen die meer emanciperend van aard zijn.

Diversa sed Una heeft al met al bijgedragen aan het vormen van de maatschappij. De heren in het genootschap hadden sterke opvattingen over hoe de maatschappij ingericht moest worden en stelden hierbij vooral het gezin centraal. De vrouw was bovenal een moeder en kinderen moesten onderwezen en beschermd worden. Deze opvattingen hebben dus bijgedragen aan een periode van maatschappelijke bedaardheid, waarin activiteiten buiten het gezin niet werden aangemoedigd. Tegelijkertijd had *Diversa* ook sterke politieke opvattingen over vaderlandsliefde. *Diversa* heeft dus zeker bijgedragen aan het vormen en uitdragen van politieke en culturele waarden tussen 1816 en 1831. Deze waarden waren voor een deel gericht op huiselijkheid, maar ook dat is een cultureel en politiek ideaal. Het uitdragen van vaderlandsliefde is bovendien politiek van aard. Maatschappelijke bedaardheid werd dus gestimuleerd, maar tegelijkertijd waren er ook emanciperende aspecten.

Deze scriptie heeft een eerste bijdrage proberen te leveren aan het ontsluiten van het archief van *Diversa sed Una*. Er is echter nog veel meer materiaal dat inzicht kan geven in de vraagstukken die hier zijn besproken. Zo kan onderzoek naar de natuurkundige afdeling van het genootschap meer inzicht geven in hun wetenschappelijke activiteiten. Bovendien is er van de tweede helft van de negentiende eeuw meer archiefmateriaal overgeleverd, zoals ledenlijsten en catalogi van de bibliotheek. Deze stukken kunnen worden gecombineerd met de notulen van

de leesvergaderingen en jaarverslagen die wel over de gehele periode zijn overgeleverd.¹⁴¹ Op deze manier kan er een vollediger beeld geschetst worden van de rol die Diversa sed Una heeft gespeeld in de vorming van de vroege negentiende-eeuwse maatschappij.

¹⁴¹ Zie voor deze archiefstukken NL-DdtRAD, Diversa Sed Una, 99, inv.nr 115 lijsten houdende de honoraire leden (1842); NL-DdtRAD, Diversa Sed Una, 99, inv.nr 116-118 Lijsten houdende de gewone en honoraire leden (1869-1876); NL-DdtRAD, Diversa Sed Una, 99, inv.nr 183 Overzicht van de natuurkundige afdeling sedert de oprichting op 2 oktober 1821 (1846); NL-DdtRAD, Diversa Sed Una, 99, inv.nr 189 Catalogus van de bibliotheek, met de voorwaarden waarop boeken aan de leden worden uitgeleend (1856).

Bibliografie

Secundaire literatuur

- Aerts, R., 'Een staat in verbouwing. Van republiek naar constitutioneel koninkrijk 1780-1848' in: R. Aerts e.a. *Land van kleine gebaren. Een politieke geschiedenis van Nederland 1780-2012* (Amsterdam 2012) 15-194.
- Aerts, Remieg, *De Letterheren. Liberale cultuur in de negentiende eeuw: het tijdschrift De Gids* (Amsterdam 1997) 33-40.
- Auteur onbekend, *Handelingen der jaarlijksche vergadering van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden, gehouden den 5 van Hooimaand 1830* (Leiden 1830).
- Dale, van J.L., *Geschiedenis van Dordrecht. Deel I* (Dordrecht 1931).
- Dale, van J.L., *Geschiedenis van Dordrecht. Deel II* (Dordrecht 1933).
- De Leur, Wim, 'Twee eeuwen Diversa sed Una' in: Teun Ockerse en Bob Wessels eds., *Divers Dordrecht. Verhalen over een stad* (Dordrecht 2016) 11-60.
- De Vries, B., 'Een eeuw vol gezelligheid: verenigingsleven in Nederland 1800-1900', *Documentatieblad voor de Nederlandse kerkgeschiedenis na 1800* 28:1 (2005) 16-29.
- Frederiks, J.G., en F. Jos. van den Branden, *Biographisch woordenboek der Noord- en Zuidnederlandsche letterkunde* (Amsterdam 1888-1891).
- Frijhoff, Willem, *De geschiedenis van Dordrecht van 1572 tot 1813* (Hilversum 1998).
- Furnée, Jan Hein, 'Fostering Democracy? Associations and local politics in nineteenth-century The Hague', *Social Science History* 41:1 (2017) 43-58.
- Furnée, Jan Hein, *Plaatsen van beschaafd vertier. Standsbesef en stedelijke cultuur in Den Haag, 1850-1890* (Amsterdam 2012).
- Gullickson, Gay L., 'Militant Women. representations of Charlotte Corday, Louise Michel and Emmeline Pankhurst', *Women's History Review* 23:6 (2014) 837-852.
- Honigs, Rick, 'Vaderlandsliefde en literatuur. Nederlandse letterkunde op school in de vroege negentiende eeuw' *Levende Talen Magazine* 101:7 (2017) 6-11.
- Honigs, R.A.M., *Geleerdheids zetel, Hollands roem! Het literaire leven in Leiden 1760-1860* (Leiden 2011).
- Jensen, L., 'De Gouden Eeuw als ijkpunt van nationale identiteit. Het beeld van de Gouden Eeuw in verzetsliteratuur tussen 1806 en 1813', *De zeventiende eeuw. Cultuur in de Nederlanden in interdisciplinair perspectief* 28:2 (2012) 161-175.
- Kloek, J.J., en W.W. Mijnhardt, *1800. Blauwdrukken voor een samenleving* (Den Haag 2001).

- Kloek, J.J., 'Literaire genootschappen 1748-1800', *Documentatieblad werkgroep Achttiende eeuw*. 15:1 (1983) 21-91.
- Kooij, Pim, 'Een stad in het isolement 1813-1850' in: Pim Kooij en Vincent Sleebe eds., *De geschiedenis van Dordrecht van 1813 tot 2000* (Hilversum 2000) 13-37.
- Koopmans, Carolien, *Dordrecht 1811-1914: een eeuw demografische en economische geschiedenis* (Hilversum 1992).
- Krol, Ellen, *De smaak der natie. Opvattingen over huiselijkheid in Noord-Nederlandse poëzie van 1800-1840* (Hilversum 1997).
- Kruithof, Bernard, 'De Deugdzame natie. Het burgerlijke beschavingsoffensief van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen tussen 1784 en 1860' in: Bernard Kruithof, Jan Noordman en Piet de Rooy eds., *Geschiedenis van opvoeding en onderwijs. Inleiding; bronnen; onderzoek* (Nijmegen 1983) 371-285.
- Leendert, Jan, van Dalen, 'Braam, Pieter van' in: P.C. Molhuysen en P.J. Blok eds., *Nieuw Nederlandsch biografisch woordenboek. Deel* (Leiden 1933) 94-95.
- Leendert, Jan, van Dalen, 'Crol, Johannes Baptista' in: P.C. Molhuysen en P.J. Blok eds., *Nieuw Nederlandsch biografisch woordenboek. Deel 4* (Leiden 1918) 476-477.
- Lenders, Jan, 'Van kind tot burger. Lager onderwijs en de vorming tot burgerschap in de negentiende eeuw' in: *Tot burgerschap en deugd. Volksopvoeding in de negentiende eeuw* (Hilversum 2006) 11-35.
- Lubbers, A., *Een republiek in het klein. Noord-Nederlandse leesgezelschappen en hun lectuurkeuze in het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden 1815-1830* (Amsterdam 2014).
- Molhuysen P.C., en P.J. Blok, *Nieuw Nederlandsch biografisch woordenboek. Derde Deel* (Leiden 1914).
- Ockerse, Teun, 'Pictura' in: Teun Ockerse en Bob Wessels eds., *Divers Dordrecht. Verhalen over een stad* (Dordrecht 2016) 83-91.
- Petterson, Anne, *eigenwijs vaderland: populair nationalisme in negentiende-eeuws Amsterdam* (Amsterdam 2017).
- Prak, M. en J.L. Zanden, *Nederland en het poldermodel. Sociaal-economische geschiedenis van Nederland, 1000-2000* (Amsterdam 2013) 196.
- Rutjes, M., 'Onderdrukt onbehagen. Het ontstaan van de repressieve staat in Nederland', in: P. van Dam, B. Mellink en J. Turpijn red., *Onbehagen in de polder: Nederland in conflict sinds 1795* (Amsterdam 2014) 23-41.
- Rutten, Gijsbert, en Ton van Kalmthout, 'Introduction. Cultural nationalism and the rise of Dutch studies' in: Rick Honigs, Gijsbert Rutten en Ton van Kalmthout eds., *Language,*

literature and the construction of a Dutch national identity (1780-1830) 9-25.

Tydeman, B.F., J. Kisselius en J. Schouten, *Hulde aan de nagedachtenis van Ewaldus Kist.*

Toegewijd in het Dordrechtsch genootschap Diversa sed Una (Dordrecht 1823).

Van den Berg, W., 'Het literaire genootschapsleven in de eerste helft van de negentiende

eeuw' in: W. van den Bergen Peter Zonneveld eds., *Nederlandse literatuur van de negentiende eeuw. Twaalf verkenningen* (Utrecht 1986) 12-45.

Van der Aa., A.J., K.J.R. Hardewijk en Dr. G.D.J. Schotel, *Biographisch woordenboek der Nederlanden Twaalfde deel* (Haarlem 1869).

Van der Aa. A.J., *Biographisch woordenboek der Nederlanden. Zeventiende deel, eerste stuk* (Haarlem 1874).

Van der Aa., A.J., *Biographisch woordenboek der Nederlanden. Deel 3* (Haarlem 1858).

Van der Aa. A.J., *Nieuw biographisch, anthologisch en critisch woordenboek van Nederlandsche Dichters. Derde Deel* (Amsterdam 1846).

Van der Meer, T.W.G., en E.J. van Ingen, 'School of democracy? Disentangling the relationship between civic participation and political action in 17 European Countries', *European journal of political research* 48:2 (2009) 281-308.

Van Reyneveld, J.C., *Blik op het leven van mr. Peter Steven Schull* (sine loco 1835).

Van Sas, N.C.F., *De metamorfose van Nederland. Van oude orde naar moderniteit, 1750-1900* (Amsterdam 2004) 73-96.

Witsen Geysbeek, P.G., *Biographisch anthologisch en critisch woordenboek der Nederduitsche dichters. Deel 1 ABE-BYN* (Amsterdam 1821).

Websites

Archieven - 99 Letterkundig Genootschap 'Diversa Sed Una',

<https://www.archieven.nl/nl/zoeken?mivast=0&mizig=210&miadt=46&miaet=1&micode=99&minr=832020&miview=inv2&milang=nl> (geraadpleegd 25 februari 2020).

Biografisch portaal van Nederland – Johannes Kisselius,

<http://www.biografischportaal.nl/persoon/63663193> (geraadpleegd 29 februari 2020).

Digitale bibliotheek van Nederland – Peter Steven Schull,

<https://www.dbnl.org/auteurs/auteur.php?id=schu015> (geraadpleegd 28 februari 2020).

Digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren – Johannes Kisselius,

<https://www.dbnl.org/auteurs/auteur.php?id=kiss001> (geraadpleegd 29 februari 2020).

Gezangen naar aanleiding van den Heidelbergschen Katechismus. Platform voor de studie

naar de Heidelbergschen Katechismus - Gezangen naar aanleiding van den Heidelbergschen Katechismus,

http://www.heidelbergsecatechismus.nl/publicatie_details.php?type_id=1&publicatie_id=1563 (geraadpleegd 22 februari 2020).

Het geheugen - Diversa sed Una: verzameling van een letterkundig genootschap.

Geschiedenis van Dordrecht in vogelvlucht,

<https://geheugen.delpher.nl/nl/geheugen/pages/collectie/Diversa+sed+Una%3A+verzamel+ing+van+een+letterkundig+genootschap/Geschiedenis+van+Dordrecht+in+vogelvlucht> (geraadpleegd 21 februari 2020).

Het geheugen – Diversa sed una, verzameling van een letterkundig genootschap,

<https://geheugen.delpher.nl/nl/geheugen/pages/collectie/Diversa+sed+Una%3A+verzamel+ing+van+een+letterkundig+genootschap/Colofon> (geraadpleegd 25 februari 2020).

Het geheugen – Lofrede op Pieter van Braam,

<https://geheugen.delpher.nl/nl/geheugen/view/lofredede-pieter-braamkist?facets%5BcollectionStringNL%5D%5B%5D=Diversa+sed+Una%3A+verzamel+ing+van+een+letterkundig+genootschap&coll=ngvn&maxperpage=4&page=9&identifi+er=SAD01%3A489-71357> (geraadpleegd 28 februari 2020);

Regionaal Archief – Pieter van Braam, <https://www.regionaalarchiefdordrecht.nl/biografisch-woordenboek/pieter-van-braam/> (geraadpleegd 28 februari 2020).

Regionaal Archief Dordrecht – Ledenlijst Concordia,

<https://www.regionaalarchiefdordrecht.nl/archief/zoeken/?mizig=210&miadt=46&miaet=1&micode=234&minr=851840&miview=inv2> (geraadpleegd 6 maart 2020).

Regionaal archief Dordrecht- Pieter Blussé,

<https://www.regionaalarchiefdordrecht.nl/biografisch-woordenboek/pieter-blusse/> (geraadpleegd 25 februari 2020).

Van het gezelschap Concordia et labore is het werk ‘proeve van zedenpoezy overgeleverd.

Het geheugen – proeve van zedenpoëzy,

<https://geheugen.delpher.nl/nl/geheugen/view?identifi+er=SAD01%3A489-70337> (geraadpleegd 21 februari 2020).

Krantenartikel

‘Extract-eisch tot scheiding van bijwoning en goederen’, *De Dordrechtste Courant* (27-08-1811).

Archiefmateriaal

Archief 99: Het Letterkundig Genootschap 'Diversa Sed Una'

Regionaal Archief Dordrecht, Archief van het Letterkundig Genootschap 'Diversa Sed Una', nummer toegang 99, inventarisnummer 1 wet (1816).

NL-DdtRAD, Diversa Sed Una, 99, inv.nr. 2 wet (1816).

NL-DdtRAD, Diversa Sed Una, 99, inv.nrs. 3 en 11. Wetten en reglement van orde voor de vergaderingen van de werkende leden (1817).

NL-DdtRAD, Diversa Sed Una, 99, inv.nr. 4 wet (1825).

NL-DdtRAD, Diversa Sed Una, 99, inv.nr. 16 notulen van de ledenvergaderingen (1816-1825).

NL-DdtRAD, Diversa Sed Una, 99, inv.nr. 17 notulen van de ledenvergaderingen (1825-1851).

NL-DdtRAD, Diversa Sed Una, 99, inv.nr. 25 notulen van de bestuursvergaderingen (1825-1851).

NL-DdtRAD, Diversa Sed Una, 99, inv.nr. 115 lijsten houdende de honoraire leden (1842).

NL-DdtRAD, Diversa Sed Una, 99, inv.nr. 116 lijsten houdende de gewone en honoraire leden (1869-1876).

NL-DdtRAD, Diversa Sed Una, 99, inv.nr. 120 jaarverslag (1817).

NL-DdtRAD, Diversa Sed Una, 99, inv.nr. 121 jaarverslag (1818).

NL-DdtRAD, Diversa Sed Una, 99, inv.nr. 122 jaarverslag (1819).

NL-DdtRAD, Diversa Sed Una, 99, inv.nr. 123 jaarverslag (1820).

NL-DdtRAD, Diversa Sed Una, 99, inv.nr. 124 jaarverslag (1821).

NL-DdtRAD, Diversa Sed Una, 99, inv.nr. 125 jaarverslag (1822).

NL-DdtRAD, Diversa Sed Una, 99, inv.nr. 126 jaarverslag (1823).

NL-DdtRAD, Diversa Sed Una, 99, inv.nr. 127 jaarverslag (1824).

NL-DdtRAD, Diversa Sed Una, 99, inv.nr. 128 jaarverslag (1825).

NL-DdtRAD, Diversa Sed Una, 99, inv.nr. 129 jaarverslag (1826).

NL-DdtRAD, Diversa Sed Una, 99, inv.nr. 130 jaarverslag (1827).

NL-DdtRAD, Diversa Sed Una, 99, inv.nr. 131 jaarverslag (1828).

NL-DdtRAD, Diversa Sed Una, 99, inv.nr. 132 jaarverslag (1829).

NL-DdtRAD, Diversa Sed Una, 99, inv.nr. 133 jaarverslag (1830).

NL-DdtRAD, Diversa Sed Una, 99, inv.nr. 134 jaarverslag (1831).

NL-DdtRAD, Diversa Sed Una, 99, inv.nr. 183 Overzicht van de natuurkundige afdeling sedert de oprichting op 2 oktober 1821 (1846).

NL-DdtRAD, Diversa Sed Una, 99, inv.nr. 216 verslagen van de leesvergaderingen (9 april 1816 – 27 maart 1866).

NL-DdtRAD, Diversa Sed Una, 99, inv.nr 225 convocaties voor de (lees)vergaderingen (1818-1916).

NL-DdtRAD, Diversa Sed Una, 99, inv.nr. 271. Gedicht van P. Moens getiteld Vreugdezing (1817).

Archief 4: Stadsarchieven: de tijd van de Bataafse Republiek, 1795 - 1813

Regionaal Archief Dordrecht, Stadsarchieven: de tijd van de Bataafse Republiek, 1795-1813, nummer toegang 4, inventarisnummer 169b Register houdende aantekening van alle burgers die ouder zijn dan 21 jaar en alle burgerrechten bezitten (1811).

Archief 256: Archief Burgerlijke Stand en Bevolking van Dordrecht

Regionaal Archief Dordrecht, Archief Burgerlijke Stand en Bevolking van Dordrecht, nummer toegang 256, inventarisnummer 231 overlidensakten Dordrecht 1841 (1841) aktenummer 187.

Archief 206: Tekengenootschap 'Pictura'

Regionaal Archief Dordrecht, Tekengenootschap 'Pictura', nummer toegang 206, inventarisnummer 546 feestviering van het vijftig-jarig bestaan van het genootschap 'Pictura' te Dordrecht op den 17 augustus 1824, door A. Kist en B.F. Tijdeman (1824).

Archiefmateriaal voor aanvullend onderzoek (conclusie)

NL-DdtRAD, Diversa Sed Una, 99, inv.nr 115 lijsten houdende de honoraire leden (1842).

NL-DdtRAD, Diversa Sed Una, 99, inv.nr 183 Overzicht van de natuurkundige afdeling sedert de oprichting op 2 oktober 1821 (1846).

NL-DdtRAD, Diversa Sed Una, 99, inv.nr 189 Catalogus van de bibliotheek, met de voorwaarden waarop boeken aan de leden worden uitgeleend (1856).

NL-DdtRAD, Diversa Sed Una, 99, inv.nr 116-118 Lijsten houdende de gewone en honoraire leden (1869-1876).

Afbeeldingen

Schoenmakers, J. en J.C. Schotel, *Stadsgezicht in Dordrecht. Olieverf op paneel*. 1819-1821.

50x64 cm. Collectie Rijksmuseum.

Vinkeles, Reinier, *Rijtuig met de gedeputeerden van Dordrecht tegengehouden bij de*

Stadhouderspoort, 1786. Gravure. 230x155 mm. Collectie Rijksmuseum.

Objectnummer RP-P-OB-64.085.

Dordrechts Museum - De beschieting van Dordrecht door de Fransen (24-11-1813) –

<https://www.dordrechtmuseum.nl/objecten/id/dm-975-505/> (geraadpleegd 6 maart 2020).

Het geheugen - De schouwburg van Van Peeren in de Wijnstraat, waar het genootschap

Diversa Sed Una van 1823 tot 1873 onderdak genoot,

[https://geheugen.delpher.nl/nl/geheugen/view/de-schouwburg-van-peeren-wijnstraat-](https://geheugen.delpher.nl/nl/geheugen/view/de-schouwburg-van-peeren-wijnstraat-waar-genootschap-diversa-sed-una-tot-onderdak-genoot-beerman-hg?query=&page=1&maxperpage=4&sortfield=isShowPiece&coll=ngvn&facets%5BcollectionStringNL%5D%5B%5D=Diversa+sed+Una%3A+verzameling+van+een+let)

[waar-genootschap-diversa-sed-una-tot-onderdak-genoot-beerman-](https://geheugen.delpher.nl/nl/geheugen/view/de-schouwburg-van-peeren-wijnstraat-waar-genootschap-diversa-sed-una-tot-onderdak-genoot-beerman-hg?query=&page=1&maxperpage=4&sortfield=isShowPiece&coll=ngvn&facets%5BcollectionStringNL%5D%5B%5D=Diversa+sed+Una%3A+verzameling+van+een+let)

[hg?query=&page=1&maxperpage=4&sortfield=isShowPiece&coll=ngvn&facets%5B](https://geheugen.delpher.nl/nl/geheugen/view/de-schouwburg-van-peeren-wijnstraat-waar-genootschap-diversa-sed-una-tot-onderdak-genoot-beerman-hg?query=&page=1&maxperpage=4&sortfield=isShowPiece&coll=ngvn&facets%5BcollectionStringNL%5D%5B%5D=Diversa+sed+Una%3A+verzameling+van+een+let)

[collectionStringNL%5D%5B%5D=Diversa+sed+Una%3A+verzameling+van+een+let](https://geheugen.delpher.nl/nl/geheugen/view/de-schouwburg-van-peeren-wijnstraat-waar-genootschap-diversa-sed-una-tot-onderdak-genoot-beerman-hg?query=&page=1&maxperpage=4&sortfield=isShowPiece&coll=ngvn&facets%5BcollectionStringNL%5D%5B%5D=Diversa+sed+Una%3A+verzameling+van+een+let)

[terkundig+genootschap&identificer=SAD01%3A552-M-1986](https://geheugen.delpher.nl/nl/geheugen/view/de-schouwburg-van-peeren-wijnstraat-waar-genootschap-diversa-sed-una-tot-onderdak-genoot-beerman-hg?query=&page=1&maxperpage=4&sortfield=isShowPiece&coll=ngvn&facets%5BcollectionStringNL%5D%5B%5D=Diversa+sed+Una%3A+verzameling+van+een+let) (geraadpleegd 25

februari 2020).